

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA KOMUNIKOLOGIJU

KOMUNIKOLOGIJA – IZMEĐU IDEALA I DRUŠTVENE
STVARNOSTI

-magistarski rad-

Kandidatkinja:

Haskić Sedina

639/II-JOU-KN

Mentor:

Prof. dr. Fejzić-Čengiđ Fahira

Sarajevo, oktobar, 2023.

ODSJEK ZA KOMUNIKOLOGIJU

KOMUNIKOLOGIJA – IZMEĐU IDEALA I DRUŠTVENE
STVARNOSTI

-magistarski rad-

Kandidatkinja:
Haskić Sedina
639/II-JOU-KN

Mentor:
Prof. dr. Fejzić-Čengiđ Fahira

Sarajevo, oktobar, 2023.

*A učenjak reče: Govori o **Razgovoru***

I on odvrati govoreći:

Razgovarate kad više niste u miru sa svojim mislima;

I kad više ne možete izdržati u samoći srca, živite na svojim usnama, a glasnost

Biva zabava i razbibriga. I u mnogom vašem razgovoru mišljenje je napol ubijeno.

.
. .
.

Kad prijatelja sretnete na putu ili na sajmu, neka duh u vama pokrene vaše usne

I upravlja vašim jezikom. Neka glas u vašem glasu govori uhu u njegovu uhu.

Jer njegova će duša čuvati istinu vašega srca, kao što se pamti okus vina, kad se

I boja zaboravi, a ni posude više nema.

Halil Džubran, „Prorok“

SADRŽAJ

Zahvala.....	6
Uvod.....	7
Metodološko-teorijski okvir rada	
1. Problem istraživanja.....	9
2. Predmet istraživanja.....	10
2.1. Kategorijalno-pojmovni sistem.....	11
3. Ciljevi istraživanja	
3.1. Naučni cilj.....	12
3.2. Društveni cilj.....	12
4. Sistem hipoteza	
4.1. Generalna hipoteza.....	12
4.2. Posebne-pojedinačne hipoteze.....	12
5. Naučna i društvena opravdanost istraživanja.....	13
6. Vremensko (i prostorno) određenje istraživanja.....	13
1. Razvoj komunikologije i njene definicije.....	14
2. Univerzalne vrijednosti i njihova partikularna primjena u novinarstvu.....	23
2.1. Rat u Ukrajini ili: Kako su novinarima neki ljudi jednakiji od drugih.....	24
2.2. Medijska diskriminacija izbjeglica u zavisnosti od zemlje porijekla.....	27
2.3. Rezime.....	29
3. Mediji u službi politike: ograničavanje vlastitih sloboda.....	32
3.1. Sloboda izražavanja i profesionalna nezavisnost.....	32
3.2. Kriminalizacija klevete kao zaštita vlasti od kritike.....	34
3.3. Medijska prezentacija najavljene kriminalizacije klevete na RTRS i ATV.....	37
3.4. Rezime.....	38
4. Udaljavanje medija od uloge posredništva između komunikatora i publike.....	40
4.1. Benefiti udaljavanja medija od uloge posrednika.....	41
4.2. Mediji kao faktor raspamećenosti.....	43
4.3. Rezime.....	48

5. Naobrazba i etičke kompetencije novinara.....	50
5.1. Etika se prilagođava zahtjevima profita.....	52
5.2. Rezime.....	57
6. Nove medijske tehnologije kao žarište kontrole, neslobode i straha.....	60
6.1. Kako se ostvaruje nadzor?.....	60
6.2. TikTok između zabave za konzumente i rizika za nacionalnu sigurnost zapadnih zemalja.....	62
6.3. Rezime.....	68
Zaključak.....	70
Literatura.....	73

Zahvala

Zahvalu najprije upućujem svojoj mentorici, prof. dr. Fahiri Fejzić-Čengiđ, za pomoć pri odabiru teme te njenu podršku, pristupačnost i sugestije prilikom izrade ovog rada. Profesorici sam posebno zahvalna što je svoju spoznaju i promišljanja pretočila u pisanu riječ. Njenim tekstovima i knjigama vraćala sam se više puta (ne samo zbog i tokom izrade rada), bili su mi drag drug i potreban sagovornik, veoma često utjeha i Znak. Veliko hvala profesorici Lejli Turčilo za prijedloge knjiga i dijeljenje sa mnom nekih online izdanja, koja sam koristila u radu.

Posebnu zahvalnost dugujem svojim roditeljima, babi, za podršku, strpljenje i razumijevanje i mami, čiju blagost, milost i vedrinu sumnjičim za mnogo Dobro koje me zadesilo. Neizmjerne sam zahvalna svome bratu, koji mi je bio velika podrška tokom studija.

Hvala mojoj najboljoj prijateljici Ajli, prijateljicama Sabini i Amini za korisne razgovore i prijedloge, koji su mi doista mnogo pomogli prilikom pisanja stranica koje slijede.

Uvod

Čini se kako ne postoji profesija kojom je savremeni čovjek više okružen i koja svakoga dana, a ne bi bilo pretjerano reći ni - svakoga sata i sekunde prodire u njegovu svakodnevnicu, kao što je to novinarstvo. Prodor je možda i neprikladna riječ, jer su novinarstvo i informacije posredovane medijima, i klasičnim i tzv. novim, već odavno integrisani u naše društveno ali i intimno te prisutni na način da se bez njih više ne može funkcionisati; odavno su oni prodrli u sve pore kako javnog, tako i privatnog života, bilo se toga svjesno ili ne bilo, bilo se time zadovoljno ili ne. Sve druge profesije, struke, specijalizirana ljudska znanja koristimo periodično, po potrebi, međutim, ne osjetimo njihovo djelovanje i latentno prisustvo baš svakodnevno, niti im se *obraćamo* svakodnevno. Svakako su rijetki pojedinci koji danas sebi mogu ili, što je još važnije istaći – žele, priuštiti život bez medija.¹ Baš kako su nekad mediji bili luksuz, u vrijeme prvih medijskih uređaja i naprava, dok je svijet iščekivao sve benefite koji će doći s njima, čini se da je danas život *bez medija* neka vrsta luksuza, kojeg mi današnji sebi prosto ne možemo priuštiti. I kao što se po definiciji luksuz plaća, štednjom i uskraćivanjem nečega što nam je temeljno i prirodno potrebno, tako smo i mi platili veliku cijenu za luksuz medijske sveprisutnosti u našim životima.

Ovaj rad u nekom širem smislu bavi se baš tom cijenom koju smo platili medijima, nastojeći ispitati gdje, kako i zašto nestaju ideali profesije koje je utrla komunikologija. Prateći poniranje i stropoštaivanje ideala javne riječi, društvenog komuniciranja i novinarstva, pritom uzevši u obzir sveprisutnost medija, može se zaključiti da je cijena koju smo platili ustvari naša sloboda.

U prvom poglavlju bavimo se prisutnošću univerzalnih ljudskih vrijednosti u današnjem novinarstvu, te nastojimo pokazati kako se novinari u javnom komuniciranju odnose prema univerzalnim kategorijama, poput inherentnih ljudskih vrijednosti i prava na jednakost, te zašto i u kojim okolnostima promovišu ideju da su „*neki ljudi jednakiji od drugih*“. Tragajući za odgovorom, pokazujemo i odnos zapadnih medija prema drugim kulturno-civilizacijskim krugovima, te njihovu partikularnost u primjeni vječnih, univerzalnih, moralnih kategorija.

Zašto je javni servis (jedan od tri u BiH) promovisao ograničavanje slobode govora i učestvovao u političko-medijskoj nakani (možemo reći i kampanji) uvođenja kriminalizacije klevete

---

¹ Jedan od onih koji je uživao takav *luksuz* bio je naš književnik Dževad Karahasan, koji je svijet spoznao i s njime komunicirao koristeći gotovo isključivo tek dva medija: medij knjige i medij direktnog, živog razgovora.

razmatra se u drugom dijelu rada, pokazujući tako paradoksalnost medija koji doista gube svoj smisao kada sami pripremaju put svoje neslobode, odričući se profesionalnih standarda i djelujući kao produžena ruka politike.

U trećem dijelu analiziramo da li mediji mogu da ne budu ono što, u suštini, jesu – posrednici, i ako mogu, kako to izgleda i zadržavaju li svoj smisao ili ga gube. Dakle, prednosti i nedostaci udaljavanja od uloge posredništva masmedija predmet su ovog dijela koji nastoji pokazati kako mediji djeluju ne samo kao neutralni prenosioci informacija, već i kao učesnici koji svojim „uplitanjem“ mogu proizvesti mnogo dobra. S druge strane, prikazana je i ona ružna strana medija, njihova manipulativna i entropijska uloga.

Četvrti dio bavi se nedostacima u obrazovanju i etičkim kompetencijama (tzv. portalskih) novinara, a zadnje poglavlje bavi se novim medijskim tehnologijama, tačnije njihovim negativnim stranama i na primjeru jedne od posljednjih društvenih platformi, TikTok-a, nastoji pokazati kako one sve više postaju žarište kontrole, neslobode i straha. Kontrole u smislu nadzora kojeg su te tehnologije omogućile, neslobode u smislu da nuđenjem lažnog blještavila, sve više zarobljavaju konzumente (naročito mlade) u virtuelni svijet i straha da bi neko drugi („neprijatelj“) mogao zloupotrijebiti ove tehnologije u prisluškivanju korisnika i manipulativnom utjecaju, time se uplićući u unutarnje poslove jedne države.

Uvijek polazeći od emancipatorske, kao idealne uloge medija i društvenog komuniciranja uopšte, kroz ova poglavlja ćemo pokazati kako praksa savremenog novinarstva (ali i nove medijske tehnologije) uglavnom odražava upravo suprotno, ono, dakle, djeluje najčešće neemancipatorski.

Metodološko - teorijski okvir rada

1. Problem istraživanja

Kada čitamo djela autora koji su se bavili izučavanjem komunikologije i dali svoj doprinos ovoj nauci, ne možemo da se ne oduševimo njihovim idejama koje su težile da pruže najbolji odgovor na problem masovne komunikacije u javnosti. Te ideje se vode vizijom jednog, na opšteprihvaćenim principima ustrojenog društva (pravda, sloboda, jednakost, mogućnosti samoostvarenja čovjeka, itd.) i uloga komunikologije koja se bavi i procesom komuniciranja u medijima u ostvarivanju tih ideala kojima čovjek od postanka teži je nepobitna, jer mediji i medijske tehnologije postaju sve značajniji faktor u životima ljudi (ili je primjerenije reći: sveprisutan subjekt, dok se ljudi, medijski konzumenti, pretvaraju u objekte)². Ali, ono što je također uočljivo jest poražavajući stepen diskrepancije ovih ideja koje daju smjernice kako bi trebalo izgledati komuniciranje i onoga što vidimo u društvenoj stvarnosti. Naravno, ideje u svom uzvišenom sjaju nikad ne mogu ostati neokaljane kada se pretoče u stvarnost. Ipak, usudili smo se pokušati prići malo bliže ovom problemu i pokušati dati odgovor na pitanje gdje je taj kamen spoticanja u primjeni komunikoloških teorija na predmet kojim se bave, tj. na proces javnog masmedijskog komuniciranja. Koliko smo daleko od Habermasove ideje naučno zasnovanog komuniciranja, komuniciranja za koje je potrebna naučna argumentacija? Šta današnjem novinarstvu uopšte „znači“ komunikologija, u šta se to polje primjene komunikoloških promišljanja pretvorilo zanemarujući svoj idejni okvir? Naravno, nećemo moći da se ne dotaknemo pitanja čovjeka kao faktora koji je u osnovi tog procesa. Je li njemu svojstveno da sve ono što bi mu zapravo moglo pomoći u svome ostvarivanju kao potpunog bića koje je sposobno da spoznaje, iskoristi za upravo suprotne ciljeve. A suprotno bi bilo – degradacija čovjeka na nivo nemislećeg, nekritičkog bića, nesposobnog da rezonuje i ravnodušnog spram najuzvišeniije stvari zbog koje je ljudski rod i stvoren, a to je spoznaja. Ta zloupotreba civilizacijskih dostignuća se ne odnosi samo na tehničko-tehnološke proizvode, već i na teorijska dostignuća društvenih nauka, koja se, jednako tako, mogu koristiti protivno dobrobiti čovječanstva. Tako su se naprimjer saznaja iz oblasti psihologije koristila za manipulaciju

---

² Fejzić-Čengić, Fahira, *Kao ribe u vodi, ka filozofiji medija ili kako opstati s medijima*, Dobra knjiga, Sarajevo 2018., str. 13.

čovjeka, za propagandu. Slično je i sa komunikološkim dostignućima. Stoga, za iznad pomenutu degradaciju čovjeka, danas, kako ćemo nastojati pokazati u radu, odgovornost snosi i komunikologija, kao nauka koja, sa teorijskog aspekta, istražuje procese i odnose koji se javljaju u sferi produkcije, prikupljanja, obrade, čuvanja i prezentacije informacija u masmedijskom prostoru. Daje li komunikologija odgovore na pitanja koja postavlja profesorica Fejzić-Čengić u knjizi Kao ribe u vodi: „Kako izaći na kraj sa nadzorom u umreženom društvu, kakvo naše globalno društvo sve češće jeste i kako ga nazivaju vodeći svjetski analitici i mislioci društva i svijeta? Kako izaći na kraj sa posustalom etikom, dokinutim moralom, razmravljenim ćudoređem u najvažnijim tokovima naših života...?“³ Ako zauzmemo pesimističan stav, nećemo ni pokušati tražiti odgovor. Tada smo ubijeđeni da je nemoguće „resetirati“ današnje društvo, dakle, ponovo ga postaviti (re-set), uspostaviti onako kako valja, u „ispravnom“ obliku - onom koji je omeđen i ispunjen sviješću, savješću, moralom, principima, odgovornošću, tolerancijom, ljubavlju, pojedinačnim nastojanjima, trudom i, napose, smislom. Zadovoljavajući odgovor naravno ne može dati jedna nauka, ali ćemo pokušati prikazati kako današnja komunikologija pristupa (teorijski) najvažnijim problemima s kojima se susreće masovno komuniciranje.

Teorijska osnova istraživanja kreće se u okvirima komunikologije, filozofije, sociologije, socijalne psihologije, politologije.

2. Predmet istraživanja

Komunikološka dostignuća se danas najviše primjenjuju u novinarstvu, toj vještini prenošenja informacija, vođenoj tek *ponekim* standardima novinarske profesije i etičkim normama. A takvo novinarstvo je, kako nam se čini, lišeno svake svijesti o ulozi koju može imati. Ono je itekako svjesno svoje uloge koju pretežno ostvaruje, uloge svojevrsnog manipulatora, svjesno je sebe kao instrumenta u rukama vlasti, kao nekog ko ima moć da usmjerava javno mišljenje, kao nekog ko je pristao da bude oružje za masovno uništenje - zarobljavanje stvarne slobode mišljenja pojedinca, žrtvujući njihovo kritičko razmišljanje. Tu ulogu odlično igra. Ali nema dovoljno svijesti o tome koliko bi ono bilo sposobno učiniti na putu ostvarivanja svih praiskonskih čovjekovih težnji, na putu izgradnje društva koje će to omogućavati. Kako se nama čini, nema je,

---

³ Ibid., str. 7.

jer ono više svoju snagu ne crpi iz naučno zasnovanih promišljanja o komuniciranju. Novinarstvo danas, kad ima sve materijalne, tj. tehnološke snage, izgubilo je svoju duhovnost. Stoga će naš glavni predmet biti komparacija komunikologije i onog polja gdje se ona najviše primjenjuje – novinarstva, masovnih medija.

2.1. Kategorijalno-pojmovni sistem

Komunikologija – nauka koja ima za predmet fenomen komunikacije; proučava oblike i načine društvenog komuniciranja čovjeka od interpersonalnog do masovnog. Ona istražuje smisao, svrhu i efekte simboličke interakcije, strukturu i funkcije komunikacijskih sistema.

Ideal – filozofski izraz koji se uglavnom odnosi na etiku, estetiku i metafiziku; on predstavlja uzor, savršenstvo, najviši cilj, želje čije bi ostvarenje predstavljalo vrhunac sreće za onoga koji želi.

Masmediji - svi mediji pogodni da ih konzumira široka publika; društvene institucije koje funkcionišu unutar određenih stega, pravila, prava i politike koje upošljavaju karakterističnu mešavinu kvalifikovanog osoblja, koji se drže određenih procedura u prikupljanju informacija, radi stvaranja građe za vizuelno, audiativno ili konceptualno usmjerene medije. Ukratko oni su učesnici u političkoj, ekonomskoj, socijalnoj i kulturnoj dinamici društvene moći.

Novinarstvo – masovno-informacijska djelatnost koja se obraća masovnoj publici i koja svestrano i široko prati javni život, udovoljavajući interesima i potrebama masovne publike, zahvaljujući čemu se u masovnim medijima stvara odraz stvarnosti.

Društvena realnost - nastaje na temelju interakcije pojedinaca koji posjeduju razum-pojedinaca koji imaju sposobnost simboličke komunikacije i refleksije.

3. Ciljevi istraživanja

3.1. Naučni ciljevi koje želimo postići u radu su naučna deskripcija i naučna eksplikacija. Naučna deskripcija će se odnositi na opisivanje i prikaz komunikološke nauke, osnovnih komunikoloških teorija, te opisivanje novinarstva u uslovima u kojima se ono danas nalazi, a naučna eksplikacija na istraživanje uzročno-posljedične veze između komunikologije i polja primjene komunikoloških saznanja – novinarstva.

3.2. Društveni ciljevi koji bi mogli proizaći iz ovog istraživanja, a kojima bi se i građani mogli okoristiti jesu da se shvati razlika između novinarstva kakvo ono jest i novinarstva kakvo bi trebalo biti, te da je ono profesija koja ima svoju „naučnu pozadinu“. Ako građani znaju koji su standardi i šta i kako bi im se trebalo nuditi preko medija, šta je cilj svog tog masmedijskog komuniciranja, tj. šta bi trebao biti, veća je vjerovatnoća da će to i zahtijevati. Naravno, mogu se i mediji okoristiti, ukoliko se budu spremni odreći svoje vizije koja je vezana isključivo za finansijski opstanak.

4. Sistem hipoteza

4.1. Generalna hipoteza: Raznovrsna komunikološka dostignuća i spoznaje, kao naučna osnova novinarske profesije, ne nalaze adekvatnu primjenu u novinarstvu i javnom masmedijskom komuniciranju.

4.2. Posebne hipoteze:

1. Komunikologija se zasniva na univerzalnim načelima, a novinarstvo sve češće postaje izrazito partikularno.
2. Novinarstvo gubi profesionalne ideale, a jedino oni mu daju smisao, i popušta pred pritiscima onih društvenih faktora moći koji ga zloupotrebljavaju.
3. Savremeno masmedijsko komuniciranje se udaljilo od osnovne uloge koja mu je data – uloge posredništva između komunikatora i publike.
4. Novinarima generalno nedostaje komunikološka naobrazba i etičke kompetencije.
5. Nove medijske tehnologije postaju žarište kontrole, neslobode i straha.

6. Naučna i društvena opravdanost

Naučna opravdanost ovog istraživanja proizlazi iz njegovog naučnog značaja. Ona se sastoji u tome što se kroz razne analize kao i rezultate istraživanja dobivaju nova naučna saznanja koja proširuju postojeća. Osnovna ideja ovog rada bila je barem djelimično rasvijetliti problem koji se tiče odnosa između komunikoloških dostignuća i spoznaja i njihove primjene. Komunikologija, dakle, treba biti naučna osnova novinarstva. Bude li se više radilo na podizanju svijesti o važnosti oslanjanja cjelokupnog novinarskog i masmedijskog djelanja na naučnu – komunikološku osnovu, to je vjerovatnije da će to djelanje više doprinostiti društvenom progresu i ostvarenju svih prava i sloboda kojima svaki pojedinac od davnina teži.

Društvena opravdanost proizlazi iz naučnog saznanja o predmetu istraživanja i iz neposredne primjene u cilju obuhvatnijeg primjenjivanja naučnih spoznaja iz oblasti komunikologije na novinarsku profesiju.

6. Vremensko i prostorno određenje istraživanja

Za provedbu istraživanja bit će potrebno 6 mjeseci. Kako je analiza sadržaja dominantna metoda, najviše vremena će biti utrošeno na studiranje relevantne literature.

1. Razvoj komunikologije i njene definicije

Kada se kaže da je društveno komuniciranje, koje se danas odvija posredstvom masovnih medija kao tehnološke osnove i kroz novinarstvo kao struku koja ima zadatak da iskomunicira sve ono što se dešava u svijetu, *najvažnija odrednica savremenog doba*, onda se ne može tek tako preći preko pojma komuniciranja i komunikacije. Što znači da, ako želimo malo bolje razumjeti današnje komuniciranje, dakle današnje novinarstvo i žurnalizam koji nam serviraju određenu sliku stvarnosti, mi se moramo „upitati“ s komunikologijom kao naukom koja proučava ljudsko komuniciranje. Jer je i ona saučesnik, onaj idejni! Za naš rad je najvažniji pogled komunikologije na masovno komuniciranje, međutim, mi ćemo se dotaći i njenih prvih proučavanja koja su se uglavnom bavila problemom uloge komunikacije u čovjekovu shvaćanju svijeta i sebe unutar tog svijeta.

Iako je u oblasti komunikacija napisano nepregledno mnoštvo knjiga i provedeno jednako mnogo istraživanja, pronaći knjigu koja bi dala sveobuhvatan i sistematičan pregled začetaka komunikologije, njenih osnivača, komunikacijskih teorija, ukratko, prvih koraka ove nauke, vrlo je teško. Baveći se nekom naukom, obično imamo barem jedno djelo, školski rečeno - udžbenik, koji daje historijski pregled razvoja te nauke, međutim, kada je ova nauka u pitanju, teško je pronaći čak i kada se prvi put upotrebljava termin komunikologija i da li se baš on koristi svugdje u svijetu. Ono što predstavlja dodatnu teškoću, jeste snalaženje u terminologiji. Kroz čitanje osnovnih djela komunikacijske nauke, srećemo termine poput „komunikacijske studije“, „komunikacijske teorije“, „komunikološke teorije“, „komunikologija“, „komunikacijska nauka“, „medijske studije“, tako da je ponekad teško uspostaviti relacije između tih pojmova, precizno odrediti šta se podrazumijeva pod svakim od njih, koliko se preklapaju te između kojih se može staviti znak jednakosti. Zanimljivo je da se u knjizi „Uvod u znanost o medijima i komunikologiju“ autora Michaela Kunczika i Astrid Zipfel, a koja je jedno od prvih djela s kojima se susreću studenti komunikologije/novinarstva, i koja daje pregled teorija komunikacije i teorija informacije, definiše nauka o medijima, ali ne zasebno i komunikologija.

Ova poteškoća nastaje između ostalog i kao posljedica svekolike zastupljenosti komunikacijskog fenomena i zbog toga što se komunikacija ne odnosi samo na prijenos poruka među ljudima, dakle na humano komuniciranje, već i na komuniciranje živog svijeta, svega što nas okružuje, te

čak i na „komuniciranje“ između strojeva.⁴ Tako je studiranje komunikacije bilo predmet interesa i pojedinih matematičara. Neke od najpoznatijih modela prijenosa poruke - što čini osnovu novinarstva - razvili su upravo matematičari, poput Claude Shannona i Warren Weavera. Oni su osmislili jednostavan komunikacijski model prenosa poruka, koji je i danas nezaobilazan za sve koji se bave proučavanjem komuniciranja. Svoju fascinaciju matematikom oni su prenijeli i na polje komunikacije, pa su tako 1949.g. objavili zajedničku knjigu pod nazivom „The Mathematical Theory of Communication“. Kako ćemo kasnije vidjeti, upravo zbog toga što je fenomen ovako široko rasprostranjen i što se istovremeno tiče najintimnije, najtanahnije – intrapersonalne sfere te sfere ljudskog međusobnog i masovnog djelovanja, ali i interakcije među mehaničkim uređajima, bilo je jako teško dati sveobuhvatan pregled nastanka ove nauke ili definisati je i dati joj naziv tako da budu zadovoljene sve oblasti koje proučavaju komunikaciju – psihologija, lingvistika, sociologija, politologija, komunikologija, itd.⁵

Za potrebe ovog rada, komunikologiju ćemo najčešće posmatrati u okviru onih definicija po kojima ona proučava čin masovnog, društvenog, javnog komuniciranja, pri čemu intrapersonalno i interpersonalno komuniciranje te mehaničko komuniciranje među strojevima nije predmet našeg interesa.

O konstituisanju komunikologije na našim prostorima najviše možemo pronaći u knjigama Franca Vrega, slovenačkog komunikologa i vjerovatno najzaslužnijeg autora za razvoj ove nauke kod nas. Primjetno je da Vreg, u svojoj knjizi „Demokratsko komuniciranje“ bez razlike u značenju podjednako upotrebljava termin „komunikologija“ kao i termine „komunikacijska nauka“ ili „nauka o komuniciranju“.⁶ Uprkos ovoj terminološkoj tolerantnosti (fleksibilnosti, različitosti), naučnici koji se bave proučavanjem fenomena komuniciranja slažu se u tome, da komunikologija proučava ljudsko komuniciranje, te da je i ona dio „naučnog univerzuma“.

---

⁴ „U društvenim naukama svako prenošenje poruka između odašiljača s jedne strane, i primaoca s druge strane je komunikacija, bilo da je odašiljač čovjek ili neki dati mehanički uređaj. (Friedman, Kaznev, 1976:7)“, preuzeto iz Fahira Fejzić-Čengić, *Uvod u teoriju informacija*, Promocult, Sarajevo 2007., str. 19.

⁵ „Postaje sve očiglednije da su komunikacijski procesi rasuti po svim sektorima društvene stvarnosti i da se uključuju kao njihov sastavni dio u već postojeće naučne discipline. Komunikacijski procesi u prednjem su planu ne samo suvremene politologije, sociologije, psihologije i socijalne psihologije, nego su centralna istraživačka tačka teorije sistema, sociokibernetike, kibernetike, organizacionih nauka, semantike, retorike i tako se nužno izdvajaju kao posebni procesi u obliku informacione teorije (informatike) ili slično.“ Vreg, France, *Društveno komuniciranje*, Centar za informacije i publicitet, izdavačko novinsko i grafičko poduzeće, Zagreb, 1975., str. 9.

⁶ Vreg, France, *Demokratsko komuniciranje*, NUBBiH Sarajevo, 1991., str. 9. i 10.

Emina Kečo-Isaković naglašava da se pitanje začetka komunikologije kao zasebne nauke uvijek ponovo postavlja pred sve teoretičare medija. Nakon Drugog svjetskog rata sa velikim razvojem elektronskih medija pojačava se utjecaj medija na javno mnijenje, a time i potreba za proučavanjem medija. Ona navodi da sedamdesetih godina prošlog stoljeća komunikologija postaje znanost koja ulazi na velika vrata gotovo na sve evropske univerzitete.⁷ Ono što se može zaključiti jeste da se povijest komunikologije kao nauke o komuniciranju može pratiti kao razvoj komunikacijskih teorija, koje su, što je možda karakteristično za komunikologiju više nego za neke druge nauke, bile direktni proizvod razvoja društvene prakse, tačnije, razvoja tehnologije i novih sredstava komuniciranja, u sve kompleksnijem i sve umreženijem svijetu. Tako su istraživanja iz oblasti komunikacija i komuniciranja naručivale institucije poput medijskih kuća, državnih institucija, različitih instituta, pa i privatnih kompanija kojima su radi praktičnih ciljeva, trebala određena saznanja poput onih o utjecaju na ljude posredstvom kanala komuniciranja – medija. Kako je to već poznato, i saznanja ali i sredstva komuniciranja su najčešće bivala zloupotrebljavana. Ovdje je umjesno citirati prof. Fejzić-Čengić: „Često smetnemo s uma da su zapravo svi masovni mediji, kroz svoju historiju postojanja započinjali kao otkrića za potrebe vojne industrije. I to upravo kao ispomoć za sferu ratovanja.“⁸ Može li se uopšte govoriti o demokratskoj, oslobađajućoj ulozi medija, kada se iza prvobitne namjene krila želja da se *drugi* osvoji, nadjača i pobijedi, i to militarnim sredstvima? To, međutim, nije slučaj samo sa izučavanjem ljudske komunikacije i komunikacijskih sredstava. Zar je većina današnjih naučnih nastojanja, agresivnih „prodiranja“ u Svemir, pomaka u istraživanju umjetne inteligencije, itd. potaknuta ičim drugim do nagonom za moći, vlašću i željom da se pokori svijet oko sebe?

No, o tome će biti više riječi kasnije. Ovdje je bitno naglasiti da se komunikologija, razvojem komunikacijskih teorija koje su objašnjavale stanje u komunikacijskom univerzumu, postepeno razvijala u formalnu disciplinu, te da sa „priznavanjem snage medijima komunikacija počinje, zapravo i razvoj komunikologije kao naučne discipline.“⁹ Primjer razvoja ovih teorija pravi je primjer sprege i nerazdvoživosti teorije i prakse. Problemi koje je nametala svakodnevnica i ubrzani razvoj bili su taj praktični okidač razvoju teorije. Međutim, kako nas posebno zanima

---

⁷ Kečo-Isaković, Emina, *Izazovi mas-medija*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2006., str. 20.

⁸ Fejzić-Čengić, Fahira, *Kao ribe u vodi, ka filozofiji medija ili kako opstati s medijima*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2018., str. 13.

⁹ Kečo-Isaković, Emina, *Izazovi mas-medija*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2006., str. 24.

komunikologija kao ideal, ističemo da su se ti praktični problemi uglavnom odnosili na propagandno širenje privrednih, vojnih i političkih interesa pomoću medija.¹⁰

Komunikologija je prije svega praktična nauka, nastala iz potrebe da se objasne sve složeniji procesi komuniciranja u društvu. Kako kaže Vreg: „Bez naučne spoznaje nije više moguće savladati zamršene probleme međuovisnosti prirode, čovjeka, društva, civilizacije i historije. Savremenog čovjeka također ne možemo zamisliti bez dubljeg poznavanja filozofsko-socioloških, psiholoških i komunikoloških aspekata razvoja.“¹¹ Iako nam se ponekad čini besmislenim i neuhvatljivim svaki pokušaj spoznavanja i sistematiziranja društvenih fenomena, s obzirom na to da razvoj tehnologije mijenja čovjeka, društvo i društvene procese brže nego to bilo koja nauka može obuhvatiti ili predvidjeti, ipak s ohrabrenjem podsjećamo na riječi navedenog autora: „Stoga je i ova nauka (komunikologija, op.a.) način postojanja, neprestano traženje znanja i istine o komuniciranju i (spo)razumijevanju među ljudima, o načinima komunikativnog bivanja i djelovanja čovjeka, o oblicima slobode i vladanja u kulturama i civilizacijama“.¹²

Ona je jedna od najmlađih disciplina među društvenim naukama i u svom razvoju naslanjala se na dostignuća brojnih društvenih pa i prirodnih nauka. „Komunikologija je u toku svog nastajanja crpila teorijske postulate sociologije, socijalne psihologije, prava, politologije, ekonomije, nadovezivala se na političku filozofiju, filozofsku semantiku, lingvističku antropologiju, semiotiku i druge nauke. Istraživački horizont širila je sa prirodno-matematičkim i biološkim naukama; prihvatila je aksiomatiku koja povezuje bioniku, informatiku i komunikologiju. Ni danas ne možemo jasno definisati granice komunikologije, jer, zbog

---

¹⁰ „Korijeni američke komunikologije su u rješavanju praktičnih problema, npr. u privrednoj, vojnoj i političkoj upotrebi medija za reklamu i propagandu. Naručivanje studija s područja istraživanja masovnih komunikacija dovelo je do toga da je to potkraj tridesetih godina postalo prava industrija (Lazarsfeld 1968, 87). U uskoj vezi s karakterom narudžbi bila je i jednostrana usmjerenost istraživanja na (kratkoročne i individualne) učinke masovnih medija. Tako se nije promovisala ni integracija mnoštva pojedinačnih rezultata. Nedostatak teorijskog referentnog okvira koji bi omogućio red jedva preglednog broja pojedinačnih studija, činjenica je na koju je već ukazao Carl I. Hovland (1954, 1090) u slavnom članku u Handbook of Social Psychology, a Joseph T. Klapper (1960, X) smatrao je, poslije šest godina, da bi cjelovit pregled relevantne literature o socijalnim i psihičkim učincima masovnih medija na više od deset godina zaposlio jedan interdisciplinarni tim i zahtijevao astronomski proračun.“, Kunczik, Michael i Zipfel, Astrid, *Uvod o znanost o medijima i komunikologiju*, Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb, 2006., str. 32.

¹¹ Vreg, France, *Demokratsko komuniciranje*, NUBBiH Sarajevo, 1991., str. 9.

¹² Ibid., str. 9.

kompleksnosti fenomena, održava multidisciplinarnu spoznajnu povezanost sa drugim disciplinama.¹³

France Vreg dalje navodi da su „komunikološke teorije koje su nastajale tokom razvoja pretežno ukorijenjene u različitim sociološkim paradigmatama i teorijama, te da je komunikologija nastajala u okviru primijenjene socijalne psihologije, sociologije i njenih empirijskih rezultata istraživanja sociološkog funkcionalizma... Afirmisane su parcijalne komunikološke teorije koje su se pojavljivale u zbornicima rasprava o masovnom komuniciranju, a kasnije kao prvi pregledi teorija.“¹⁴ Komunikologija je nastojala sve te parcijalne teorije povezati u koherentnu paradigmatu koja bi uključivala ukupan fenomen komuniciranja.¹⁵ Vremenom su se istraživanja nagomilavala, ali je spoznaja ostajala fragmentarna. Zasluga Franceta Vrega je u tome što je pokušao izgraditi sintezu nauke na ovim prostorima koja se tada tek rađala i čiji su rezultati rasuti, a teorije međusobno nepovezane.

Te prve teorije javljaju se pojavom radija kao sredstva kojim komuniciranje dobija novu dimenziju, što znači da se o ljudskoj komunikaciji (iako su se njome dotad bavile i druge humanističke znanosti) u okviru zasebnih teorija promišlja već otprilike stotinu godina.

„Prve komunikološke teorije koje su pokušale odrediti ulogu komunikacije u čovjekovu shvaćanju svijeta i sebe unutar svijeta pojavile su se početkom XX stoljeća, iako se tim pitanjem prije njih već bavio dobar dio humanističkih znanosti, prije svih psihologija. Pod utjecajem tehnologije, sredinom XX stoljeća komunikacijski procesi posmatrani su više s tehnologijskog nego sa spoznajnog aspekta, a komunikacija se proučavala kao prijenos informacija, a ne doživljaj svijeta i čovjeka u njemu.“¹⁶

Zrinjka Peruško u knjizi „Uvod u medije“ navodi kako je „masovna komunikacija kao znanstvena disciplina koja proučava medije i masovnu komunikaciju institucionalizirana 1940-ih u SAD-u osnivanjem preddiplomskih, a kasnije i diplomskih i poslijediplomskih doktorskih studija iz novinarstva i masovne komunikacije te osnivanjem znanstvenih časopisa i profesionalnih udruženja. Međutim, intelektualni korijeni medijskih studija širi su i stariji od

---

¹³ Ibid, str. 12.

¹⁴ Ibid, str. 12.

¹⁵ Ibid, str. 12.

¹⁶ Čerepinko, Darijo, *Komunikologija, kratki pregled najvažnijih teorija, pojmova i principa*, Veleučilište u Varaždinu, Varaždin, 2011., str. 26.

toga. Teoretičari se uglavnom slažu da koherentna povijest medijskih studija još nije napisana, a na međunarodnoj razini još su otvorene rasprave o tome je li riječ o etabliranoj naučnoj disciplini ili tek o znanstveno-istraživačkom polju, te postoji li jedan, dva ili više paradigmatičkih pristupa u istraživanju masovne komunikacije i koji su kriteriji za uključivanje ili isključivanje iz disciplinarnog polja i za njegovu sistematizaciju.¹⁷

U svojoj knjizi „Communication, Cultural and Media Studies: The Key Concepts“, svojevrsnom rječniku najvažnijih pojmova iz oblasti komunikacija, kulture i medija, John Hartley navodi da je proučavanje komunikacije bilo veoma popularno sredinom i u drugoj polovini XX stoljeća, s obzirom na to da se radi o fenomenu koji je uključen u sve ljudske aktivnosti, a osim toga, dio je i ne-ljudskih aktivnosti (sve veći razvoj tehnologije, računari, kibernetika...). Kao zaslužne za razvoj komunikacijske nauke on navodi strukturalne lingviste i ruski formalizam sa njihovom idejom da se u osnovi svih ljudskih jezika nalazi ista struktura. Značajni su i zaključci američke komparativne lingvistike, po kojima jezik utječe na percepciju, pa tako stvarnost nastaje kao proizvod komunikacijskih sistema. Konačno, empirijska istraživanja u američkim društvenim naukama pokušala su doći do odgovora na pitanje kakav je proces komunikacije unutar masovnog društva. Masovno komuniciranje i njegovo istraživanje tako dobiva stratešku važnost, pri čemu se posebno ističe uloga *oglašavanja, novinarstva, javnih odnosa i političke propagande*. Kako Hartley dalje navodi, uvidjelo se da „*biznis treba komunikaciju*“, i to sa što većom naučnom podlogom.¹⁸

U Hladnom ratu je potreba za razumijevanjem komunikacije između vojno moćnih, suprotstavljenih država podstakla dalja istraživanja, pri čemu su se vlade direktno interesovale i uplitala u komunikaciju. Nakon Drugog svjetskog rata, kada su izumi poput radara ili kodiranje/dekodiranje poruka pomoću stroja „Enigma“ pokazali koliko su informacije važne za ratovanje, uvidjela se - kao nikad dotad - važnost nauke o komuniciranju.

No, pokušaj da se jednom naukom obuhvati cjelokupan fenomen komunikacije ostao je neuspješan. „Sve te različite tendencije preplitala su se jedna oko druge tokom drugog dijela XX stoljeća, ali se nikad nisu potpuno integrisale. Ranija ambicija pronalaženja jedinstvene nauke o

---

¹⁷ Peruško, Zrinjka, *Uvod u medije*, Naklada Jesenski i Turk/Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2011., str.8. i 9.

¹⁸ Hartley, John, *Communication, Cultural and Media Studies: The Key Concepts*, Routledge, London i New York, 2002., str. 33.

komunikaciji koja bi povezivala sve ove tendencije, nikada nije ostvarena. Umjesto toga komunikacija se vratila na status „malog k“ (k za komunikacija, op.a.): to je aspekt nesamjerljivog rada koji se obavlja u mnogim specijalističkim područjima u skladu s njihovim potrebama.¹⁹

Međutim, činjenica da je komunikologija kao nauka o ljudskom komuniciranju jedna utemeljena naučna disciplina, je nepobitna. U daljem tekstu ćemo navesti nekoliko definicija komunikologije, a svima njima je zajedničko to što komunikaciju posmatraju na nivou društvenog, javnog, masovnog.

France Vreg u knjizi „Društveno komuniciranje“ kaže da komunikologija „proučava sadržinu, oblik i načine čovjekovog međusobnog i masovnog komuniciranja, smisao, svrhe i efekte simboličke interakcije, kojom se ljudi sporazumijevaju, kooperiraju i podstiču na djelatnosti, kao i strukture i funkcije društvenih komunikacijskih sistema.“²⁰

Bez nekog „organizovanog“ i „kontrolisanog“ oblika komuniciranja ne bi bilo moguće zamisliti funkcionisanje društva. Upravo tu temeljnu ulogu komuniciranja naglašava profesor Tucaković, kada kaže da je „komunikologija (je) nauka o komuniciranju kao bazičnom društvenom procesu. Sa teorijskog aspekta istražuje: 1. procese i odnose koji se javljaju u sferi produkcije, prikupljanja, obrade, čuvanja i prezentacije informacija; 2. značenje tih informacija i njihov utjecaj na društvena kretanja; 3. posljedice čitavog tog složenog procesa.“²¹ Tucaković dalje navodi kako su se posljednjih godina u okviru komunikologije razvile i posebne discipline komunikologije: novinarska stilistika, propagandistika, psihologija masovnih komunikacija, novinarska deontologija i sl.

Astrid Zipfel i Michael Kunczik komunikologiji prilaze prije svega kao praktičnoj nauci i ne prave bitnu razliku između nje i nauke o medijima. „Znanost o medijima (i komunikologija) se

---

¹⁹ Hartley, John, *Communication, Cultural and Media Studies: The Key Concepts*, Routledge, London i New York, 2002., str. 34.

²⁰ Vreg, France, *Društveno komuniciranje*, Centar za informacije i publicitet, izdavačko novinsko i grafičko poduzeće, Zagreb, 1975., str. 10.

²¹ Tucaković, Šemso, *Leksikon mas-medija*, Prosperitet, Sarajevo, 2004., str. 64.

najprije bavi procesom komunikacije u javnosti. Riječ je prije svega o neizravnoj javnoj komunikaciji koju posreduju masovni mediji.²²

Usku povezanost komunikologije s drugim naukama naglašava Darijo Čerepinko, koji je definiše kao interdisciplinarnu naučnu disciplinu „kojoj je cilj objasniti razloge, mehanizme i efekte ljudske komunikacije te podastrijeti upotrebljivu teoriju koja bi opisivala sve elemente ljudske komunikacije.“²³

Društveno komuniciranje, odnosno novinarstvo je uvijek bilo predmet zanimanja autora koji su prvi osjetili i opisali probleme neke znanosti i koji su uglavnom i tragali za idealima te znanosti. Među njima su oni koji su naglašavali pozitivnu ulogu medija, poput Waltera Benjamina, koji je medije smatrao simbolom napretka i faktorom koji će omogućiti demokratizaciju, dok su drugi (Frankfurtska škola, Adorno i Horkheimer) u svojim kritikama davali čak i apokaliptična upozorenja, kojima ukazuju da su sredstva masovnog komuniciranja tek sredstvo manipulacije u društvu.

Jedan od važnijih doprinosa dao je Habermas, koji je zagovarao ideju emancipatorske uloge medija u društvu i idealno pretpostavljeno, komunikabilnost cijelog društva nastaje onda kada su moderne funkcije društva usaglašene i u harmoniji (obrazovanje, ekonomija, pravni sistem, politički sistem, religije). On je naglašavao pozitivnu ulogu koju mas-mediji imaju u stabilnosti svih ovih elemenata, tj. ukoliko oni dostignu emancipatorski nivo. Takvi mediji rade na individualnim političkim i ekonomskim slobodama, te rade na tome da pojedinci posjeduju znanje i obrazovanje koje im omogućuje slobodu. Dakle, za oslobađanje društva i uspostavu civilnih društava, smatra Habermas, „potrebni su i slobodni mediji i dobri i obrazovani komunikatori (novinari) koji svoj cilj vide u realizaciji ideala emancipatorske prakse, a ne vlastitoj promidžbi i ekonomskim razlozima.“²⁴

---

²² Kunczik, Michael i Zipfel, Astrid, *Uvod o znanost o medijima i komunikologiju*, Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb, 2006., str. 5.

²³ Čerepinko, Darijo, *Komunikologija, kratki pregled najvažnijih teorija, pojmova i principa*, Veleučilište u Varaždinu, Varaždin, 2011., str. 10.

²⁴ Kečo-Isaković, Emina, *Izazovi mas-medija*, TKD Šahinpašić, Sarajevo 2006., str. 147.

U sljedećim dijelovima rada na emirijskim primjerima pokazat ćemo kako je ova emancipatorska uloga medija još uvijek uglavnom samo neostvoreni ideal, te kako društvena stvarnost potvrđuje da su oni ipak bliže manipulatorskoj ulozi.

2. Univerzalne vrijednosti i njihova partikularna primjena u novinarstvu

Nerijetko okarakterisan kao mogući treći svjetski rat, događaj koji je obilježio 2022. godinu jeste ruska invazija na Ukrajinu. O njemu su intenzivno izvještavali svi svjetski mediji, ažurno prenoseći svjetskoj javnosti najnovije poteze i odluke ruskog predsjednika Putina, te press-konferencije i apele ukrajinskog predsjednika Vladimira Zelenskog, da bi se, kako to obično biva, zasljepljujući sjaj medijskih reflektora uprtih na mjesto događaja postepeno smanjivao, a ovaj rat u svijesti ljudi 21. stoljeća, naviklih na spektakl, postao tek još jedan u nizu događaja, posljedice kojeg itekako osjećaju svi stanovnici Planete. Inflacija, poskupljenje, nestašica hrane u zemljama geografski udaljenim od mjesta sukoba, ali ovisnima od uvoza ruskih žitarica, prekid isporuke ruskog plina evropskim zemljama, odluka Švedske i Finske, dotad vojno neutralnih zemalja, da pristupe NATO-u, naziranje promjena u svjetskom geopolitičkom poretku te novi val migracija iz Ukrajine u druge evropske zemlje samo su neki od ekonomskih, socijalnih, sigurnosnih i političkih izazova, skoro preko noći *nametnutih* građanima, nemoćnima promijeniti ili bitno utjecati na smjer ovog sukoba. Novi rat u Evropi, ovaj put na tlu Ukrajine, iznenadio je možda samo one koji su živjeli uljuljkani u svoju svakodnevnicu, vjerujući svojim vladama i vjerujući da ih predvode ljudi koji znaju šta čine i čine to u ime Dobra.²⁵ Osim što je izazvala zaprepaštenje Evrope i ostalog zapadnog svijeta (zar na tlu Evrope, onom koji je bliži „civilizovanom“ središtu kontinenta, u zemlji koja je čovječanstvo zadužila tako velikim umovima, poput Dostojevskog, da se desi novi rat, agresija, ubijanje, zločini i nove masovne grobnice?), ruska invazija na Ukrajinu nas je, između ostalog, suočila sa našim predrasudama, našom moralnom zakržljalošću, našom nemogućnošću da želimo drugome (i drugačijem, različitom) isto što i sebi (sebi sličnome). Rasizam, diskriminaciju, uvjerenje da su Jedni bolji od Drugih komunicirali su oni od kojih bi se upravo očekivalo da se bore protiv toga – novinari, koji bi, s obzirom na moć sredstava koje posjeduju, trebali biti prvi među onima koji, u kriznim

---

²⁵ O našem naivnom očekivanju od naših vlada Erich Fromm kaže: „Svi gledamo sa izvjesnom mješavinom povjerenja i strepnje na „državnike“ raznih zemalja, spremni da ih zasipamo hvalama ako im pođe za rukom da izbjegnju rat, prelazeći preko činjenice da baš ti državnici *izazivaju* rat, obično ne zbog svojih hrđavih namjera, već zbog hrđavog vođenja poslova koji su im povjereni“. (*Zdravo društvo*, Erich Fromm, Naprijed i Nolit, Zagreb, 1989. g., str. 12.)

situacijama poput ove, doprinose „funkcionalnom informisanju, izgradnji dijaloga i harmonizaciji odnosa među različitim društvenim skupinama.“²⁶

Primjeri koje ćemo navesti nisu primjeri bh. već svjetskog novinarstva, a poslužit će kao odličan uvod u ovaj dio rada gdje ćemo se pozabaviti našom prvom posebnom hipotezom, koja konstatuje da se komunikologija zasniva na univerzalnim načelima, od kojih se, međutim, novinarstvo sve više udaljava.

2.1. Rat u Ukrajini ili: Kako su novinarima neki ljudi jednakiji od drugih

Suvišno je i spomenuti da su oči svih svjetskih medija bile uprte na novo tlo sukoba i iz dana u dan pratile i izvještavale o Putinovoj agresiji. Iako su mediji, osim ruskih i proruskih, u prvim izvještavanjima uglavnom bili objektivni i profesionalni, mnoge reakcije izazvala su pisanja pojedinih novinara i prilozi nekih ratnih reportera u kojima su se otvoreno nazirali rasistički komentari. Taj rasizam je kao osnovu uglavnom imao poređenje patnji ratom zahvaćenog ukrajinskog naroda sa patnjama naroda azijskih i afričkih zemalja, pa se na kraju nametao zaključak da empatija prema ljudima/narodima pogođenim ratom direktno ovisi o boji kože, porijeklu, evropskom/neeuropejskom izgledu, stepenu civilizovanosti (pri čemu je taj stepen mjereno standardima zapadne civilizacije), pa čak i gledanju Netflixa i korištenju Instagrama. S obzirom na to da medijske analize pokazuju zadovoljavajući nivo profesionalizma prvih svjetskih medijskih izvještaja o napadu na Ukrajinu, moglo bi se reći da je ovaj primjer nereprezentativan, usamljen te da nije odraz onoga što preovladava u stvarnosti. Međutim, navedeni primjeri spadaju među prva reagovanja u početnim danima napada na Ukrajinu, a osim toga, posebno zanimljiva je, kako nam se čini, neka vrsta spontanog, *instinktivnog* iznošenja spornih stavova, odnosno novinarskih iskaza. A ta spontanost nam kazuje da su data novinarska mišljenja toliko prirodna, normalna i kultivisana u njihovoj svijesti i mišljenju, da su nesvjesno i gotovo sa naivnom dječijom ljubopitljivošću iznijeta u eter pitanja poput onog kako je moguće da se ubijaju (civilizovani) ljudi „koji izgledaju kao mi“. Radi se dakle o komentarima datim u

---

²⁶ Hrnjić Kuduzović, Zarfa, *Uloga elitnih izvora u izvještavanju o migrantskoj krizi u dnevnim novinama Oslobođenje, Jutarnji list i Politika*, objavljeno u *Mediji, novinarstvo i ljudska prava*, Zbornik radova 7. regionalne znanstvene konferencije Vjerodostojnost medija; „Novinarstvo i ljudska prava“, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Zagrebu i Hanns-Seidel-Stiftung, Zagreb, 2017., str. 60.

prvim danima rata u Ukrajini i čini se kao da novinari nisu ni razmišljali o posljedicama svojih riječi, njihovo Nesvjesno je jednostavno progovorilo iz njih. I reklo ružnu i strašnu istinu.

Reporter CBS-a, Charlie D'agata je tako u svom izvještavanju s mjesta sukoba rekao kako Ukrajina „nije mjesto – uz sve dužno poštovanje – poput Iraka ili Afganistana, gdje decenijama bjesni sukob. Ovo je relativno civilizovan, relativno evropski ... grad, za koji ne biste očekivali niti se nadali da se to može desiti“.²⁷ D'Agata je u svom kasnijem prilogu uputio izvinjenje, rekavši da se nes(p)retno izrazio. Međutim, ovakvo mišljenje nije bila iznimka. Na izjavu bivšeg zamjenika glavnog tužitelja Ukrajine, Davida Sakvarelidzea, da je sve što se dešava veoma emotivno za njega, jer „vidim kako se Evropljani, s plavim očima i plavom kosom, ubijaju svaki dan“, novinar BBC-ja je reagovao izrazivši razumijevanje i empatiju za njegove emocije. Ovakva pasivna uloga novinara, pokazuje kako podilaze onoj matrici koja umjesto da sprječava „dihotomiju ili podijeljenost“, nudi „standardiziranu, opću globalnu kulturu, sada i ovdje, jedan unisoni logo, zapadnu matricu. Mi i Oni – dobri i loši.“²⁸

Možda i najgnusniji primjer koji nalazimo u članku novinara Daniela Hannana, pod naslovom „Monstruoza invazija Vladimira Putina je napad na samu civilizaciju“ u kojem navodi: „Oni izgledaju baš kao mi. To je ono što je šokantno. Ukrajina je evropska zemlja. Njeni ljudi gledaju Netflix i imaju Instagram profile, glasaju na slobodnim izborima i čitaju necenzurirane novine. Rat više nije nešto što posjećuje samo osiromašene i udaljene nacije.“ Prema ovom novinaru, Netflix, Instagram, demokratsko pravo glasanja i dostupnost slobodnih medija su one odrednice koje bitno dijele ljude na Nas civilizovane i Njih necivilizovane. Ovakvi novinari očito nisu svjesni činjenice kako i Netflix i Instagram i sve ono čime se Zapad danas ponosi, kao najvišim postignućima u ostvarenju slobode i demokratije, u stvari sve više vrši suprotnu ulogu, ulogu kontrole, manipulacije i porobljavanja konzumenata. A slobodni i necenzurisani mediji su tek pod znakom upitnika, tj. baš kako to Chomsky objašnjava, prisutna je neka vrsta nenamjeravane

---

²⁷ Svi dalje navedeni primjeri su preuzeti i navođeni prema članku Moustafe Bayoumija „*They are 'civilised' and 'look like us': the racist coverage of Ukraine*“ objavljenog u The Guardianu 02.03.2022. (Internet izvor: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/mar/02/civilised-european-look-like-us-racist-coverage-ukraine>)

²⁸ Fejzić-Čengić, Fahira, *Nelagode s medijima*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., str. 169.

cenzure, odnosno, novinari mogu pisati što žele, ali tek kada prođu kroz sistem socijalizacije, i nakon što dokažu da slijede partijsku liniju.²⁹

Francuski novinar Ulysse Gosset je na najgledanijoj francuskoj kablovskoj televiziji BFMTV izjavio: „Mi smo u 21. stoljeću, u evropskom smo gradu i imamo vatru krstarećih projektila, kao da smo u Iraku ili Afganistanu, možete li zamisliti?“ Dakle, projektili su u očima nekih zapadnih novinara svojstveni samo iračkom i afganistanskom nebu.

Televizijski voditelj, čijom pretragom na internetu Google izbacila 104 miliona rezultata, Alexander Matthew Wright, na britanskoj ITV mreži izjavio je: „SAD je ranije upotrijebio termobarične bombe u Afganistanu. Ali ideja da se to koristi u Evropi izaziva grčeve u stomaku“, a slično je kazala, gostujući na CNN-u, rusko-američka novinarka Julia Ioffe, istovremeno upućujući kritiku Evropi: “Jedna je stvar da se plin sarin koristi na ljudima u dalekoj Siriji koji su muslimani i drugačije kulture. Šta će Evropa učiniti kada se to desi na evropskom tlu, učinjeno Evropljanima?” Iz ovog primjera je očito da se nije vodilo logikom da pomoć i sprječavanje zločina nad ljudima u zemljama koje su geografski bliže ima prioritet nad pomoći stanovnicima udaljenijih zemalja. Iz izjave se vidi da glavna razlika nije u tome što je Sirija daleko, nego što tamo žive ljudi koji su muslimani i koji su drugačije kulture te samim time ne zaslužuju pomoć i empatiju koliko je zaslužuju nama, po kulturi i religiji bliski, Evropljani. Zar je ovakav stav prema neevropljanima suštinski drukčiji od stava njemačkih nacista da su Jevreji i ostali nearijevci niža rasa? Arijevci su tada imali pravo na život, Jevreji ne. Danas, stanovnici jedne od evropskih zemalja zaslužuju veću pomoć i empatiju, dok je ostali nisu vrijedni, jer pripadaju „necivilizovanim narodima“.

Jedna od sličnih izjava koja se odnosila na usporedbu ukrajinskih izbjeglica sa izbjeglicama koje dolaze iz afričkih i azijskih zemalja bila je ona Petera Dobbieja, voditelja Al Jazeera, koji je rekao: „Gledajući ih, način na koji su odjeveni, to su prosperitetni... mrzim koristiti taj izraz.. ljudi srednje klase. To očito nisu izbjeglice koje žele pobjeći iz područja na Bliskom Istoku koja su još uvijek u velikom ratnom stanju. To nisu ljudi koji pokušavaju pobjeći iz područja u Sjevernoj Africi. Oni izgledaju kao bilo koja evropska porodica s kojom biste živjeli u susjedstvu.“

---

²⁹ Chomsky, Noam, *Mediji, propaganda i sistem*, Zagreb, 2002., str. 11.

2.2. Medijska diskriminacija izbjeglica u zavisnosti od zemlje porijekla

U Evropi je očit porast ekstremno desnih stranaka, anti-imigracijske retorike i političara populista, koji se za dostizanje svojih ciljeva protive migraciji, međutim, nas zanima, kako se novinarstvo u praksi odnosi prema takvim (i sličnim) pojavama. Od mnogobrojnih primjera medijskog neprofesionalizma, odabrali smo ovaj upravo zato što nas zanima odnos novinarstva prema univerzalnim načelima, a ima li univerzalnijeg od prava na jednakost svih ljudi, što podrazumijeva da svi ljudi bez obzira na rasu, jezik, spol, boju kože podjednako zaslužuju pomoć. Slijede li novinari pravila svoje profesije, obnašaju li ulogu promotora i zaštitnika ljudskih prava, prije svega prava na jednakost svih ljudi, kako se navodi i u Deklaraciji o načelima ponašanja novinara: „Novinar će biti svjestan opasnosti od diskriminacije u medijima i uložiti će najveće napore da izbjegne diskriminaciju, koja se zasniva, između ostalog, na rasi, polu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, vjeri, političkim ili drugim mišljenjima i nacionalnom ili drugom porijeklu“.³⁰ Ovako važni principi, kao što su borba protiv diskriminacije u bilo kom obliku, nalaze se i u Minhenskoj deklaraciji i ukazuju na jasan stav o odgovornosti novinara u zaštiti ovih ljudskih prava.³¹

Pitanje koje bismo sada htjeli razmotriti jeste, da li se u pomenutim primjerima radi o „ekscsesima“ pojedinih novinara ili o nekom smišljenom, planskom i „odozgo“ nametnutom medijskom djelovanju? Jesu li mediji i vlade koje ih kontrolišu namjerno generisali i plasirali ovako opasan stav – da su Ukrajinske izbjeglice vrijednije od vanevropskih izbjeglica te implicirali da je za neka, ekonomski manje razvijena područja, stanje rata i haosa prirodno? Charlie D'Agata je priznao svoju grešku, uputio izvinjenje, donekle je sve to sveo na pogrešku kategorije „lapsus lingue“ koja bi se svakome mogla potkrasti. No, šta je s drugim novinarima? Šta ako većina zapadnog svijeta ovako misli, ovako osjeća? Kako trebamo razumjeti ovakve riječi? Kao rasizam, ili možda nedostatak empatije prema patnjama onih koji ne pripadaju našem civilizacijskom krugu ili se prosto radi o tome da smo mi zaista, usljed decenijama dugog medijskog bombardovanja o ratovima, patnjama Iraka, Sirije, Afganistana, Palestine, Jemena, te afričkih zemalja *naučeni* da su rat i ubijanje prosto način života tih zemalja i tih naroda. Njihov

---

³⁰ Deklaracija o načelima ponašanja novinara, Član 7., preuzeto iz: *Ljudska prava i odgovornost novinara*, Rade Veljanovski, objavljeno u *Mediji, novinarstvo i ljudska prava*, Zbornik radova 7. regionalne znanstvene konferencije Vjerodostojnost medija; „Novinarstvo i ljudska prava“, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Zagrebu i Hanns-Seidel-Stiftung, Zagreb, 2017., str. 10.

³¹ Ibid. str. 11.

usud s kojim se oni bore, fatum, kojeg podnose kako znaju i umiju. Njihovo prirodno stanje. Njihov izbor, možda! Sada ćemo pokušati dati neke od odgovora na ova pitanja.

Izveštavanje o krizama (ratovi, migracije, prirodne katastrofe) uvijek su izazov za novinarstvo i iznad navedeni primjeri nisu presedan kada je u pitanju primjenjivanje dvostrukih standarda prema potlačenima, a u zavisnosti od njihovog porijekla. Kada je u pitanju problem migracija, autorica Zarfa Hrnjić Kuduzović, analizirajući medijsko izvještavanje o migrantskoj krizi 2016. g. navodi da „medijsko portretiranje migranata može varirati u zavisnosti od geografskog područja iz kojeg dolaze i kulturološkog miljea kojem pripadaju. Što su veće razlike u sistemu vrijednosti, etničkim, religijskim, rasnim, kulturološkim i drugim obilježjima između društva iz kojeg migranti dolaze i onog u koje se trebaju integrisati, to su i medijski izvještaji češće postavljeni u okvir potencijalnih negativnih posljedica migracija.“³² Tako autorica navodi primjer Islandana koji su nakon finansijske krize u njihovoj zemlji 2008. godine migrirali u Norvešku. Ona navodi i istraživanje koje su proveli Guobjort Gudjonsdottir i Kristin Loftsdottir sa Odsjeka za antropologiju Univerziteta u Islandu, a koje je pokazalo da su Islandani tada medijski reprezentovani mnogo pozitivnije u odnosu na ostale migrante, dok se, s druge strane, migranti muslimanskog identiteta u mainstream medijima sve više povezuju sa barbarskom i necivilizovanom kulturom i terorizmom.³³

Vidimo dake da su nepristrasnost i diskriminirajući sadržaji u medijima (što posebno dolazi do izražaja u krizama, ratovima, migracijama) prepoznati kao problem i u evropskim zemljama, i to ne samo kada je u pitanju izvještavanje o različitim etničkim grupama. Tako, sumirajući stanje o medijima u Zapadnoj i Sjevernoj Evropi, autorica Elisabeth Fondren navodi da „pitanja imigracije, migracije, rase i etničke pripadnosti, seksualne orijentacije, spola, invaliditeta i dobi često nisu dovoljno zastupljena u medijima te da, povremeno, *medijska izvješća odražavaju negativne stereotipe.*“³⁴

---

³² Hrnjić-Kuduzović, Zarfa, *Uloga elitnih izvora u izvještavanju o migrantskoj krizi u dnevnim novinama Oslobođenje, Jutarnji list i Politika*, objavljeno u *Mediji, novinarstvo i ljudska prava*, Zbornik radova 7. regionalne znanstvene konferencije Vjerodostojnost medija; „Novinarstvo i ljudska prava“, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Zagrebu i Hanns-Seidel-Stiftung, Zagreb, 2017., str. 60.

³³ Ibid., str. 60.

³⁴ V. Dimitrova, Daniela, *Global Journalism, Understanding World Media Systems*, Rowman & Littlefield, Lanham, Boulder, New Yourk, London, 2021, str. 280

Kao odgovor na ovaj problem, koji su kao gorući, prepoznale i evropske političke i akademske institucije, Fondren navodi kako te institucije podstiču pluralizam u medijima.³⁵ Tako se „kroz povećanu analizu i praktičnu obuku, novinare podsjeća na njihovu društvenu odgovornost, koja uključuje pružanje reprezentativnijeg sadržaja u svim medijskim oblicima, promicanje izražavanja različitosti u spolu, rasi i etničkoj pripadnosti te osiguravanje da njihov medijski sadržaj nije diskriminirajući ili pristran prema određenim skupinama ljudi ili stavovima.“³⁶ Kao jedan od problema autorica navodi činjenicu da su evropske redakcije manje raznolike od njihove populacije, te da su upravo raznolikost u sastavu redakcija ključ za izgradnju povjerenja između različitih publika.³⁷

2.3. Rezime

O ovim primjerima možemo promišljati sa stajališta novinarske profesije i novinarske etike, ali se objašnjenje nipošto ne iscrpljuje unutar tih granica. Ovo su primjeri ne samo novinarske patologije, već patologije jednog društva i vremena, a svaka patologija ima svoje uzroke. Rasprava o tome prevazilazila bi mogućnosti i namjere ovog rada, ali ćemo navesti razmišljanje Ericha Fromma, kao jedno od objašnjenja nepoštovanja *inherentnih* ljudskih vrijednosti³⁸, koji, govoreći o patologiji jednog društva, kaže da je nedostatak poštovanja ljudskog dostojanstva zapravo posljedica orijentacije ka eksploataciji i nagona za zgrtanjem. Tako je, tvrdi on, Evropa nemilosrdno eksploatisala Afriku i Aziju, te sopstvenu radnu snagu, ne vodeći računa o ljudskim vrijednostima.³⁹ Taj eksploatatorski mentalitet danas je vidljiv u izjavama poput one Jean-Louis Bourlangesa, člana francuske Nacionalne skupštine, koji je kazao da će ukrajinske izbjeglice biti “imigracija velike kvalitete, intelektualci, oni koje ćemo moći iskoristiti.”⁴⁰

---

³⁵ Ibid., str. 279.

³⁶ Ibid., str. 279.

³⁷ Ibid, str. 280-281.

³⁸ O najvrjednijoj zaostavštini humanizma - inherentnoj ljudskoj vrijednosti i moralnom dignitetu kao nepovredivom pravu, sastavnom dijelu svakog ljudskog bića, koje mu je dato samim njegovim rođenjem, lijepo je pisala B. Jill Carroll u svojoj knjizi „Dijalog civilizacija“: „Ljudska vrijednost nije nešto o čemu se može pregovarati; to nije stvar kupljena ili prodana, ili nešto relativno u vrijednosti koja zavisi od tržišnog stanja“. Ona podsjeća i na Kantovu formulaciju ljudskih bića koja ljudskoj éudi dozvoljava da „bude prepoznata kao dignitet i stavljena zauvijek iznad svih cijena, sa kojima ne može ni biti postavljena u natjecanje ili poređenje bez povrjeđivanja njegove svetosti“ *Dijalog civilizacija*, B. Jill Carroll, Sarajevo, El Kalem, 2010., str. 28.

³⁹ Fromm, Erich, *Zdravo Društvo*, Naprijed i Nolit, Zagreb, 1989., str. 81.

⁴⁰ Navedeno prema članku ‘Double standards’: *Western coverage of Ukraine war criticised*, <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/27/western-media-coverage-ukraine-russia-invasion-criticism>

Pored toga, ovakvi novinarski diskriminatorni stavovi i predrasude posljedica su osjećaja superiornosti Zapadne u odnosu na ostale civilizacije. Iako se Zapadni svijet danas deklarativno zalaže za poštovanje ljudskih prava, toleranciju, uvažavanje različitosti, navedeni primjeri rasizma, diskriminacije i dvostrukih standarda u novinarstvu ukazuju na još uvijek prisutne predrasude (i neznanje) te na činjenicu da Zapadna civilizacija svoja dostignuća i kulturne norme uzima kao mjeru vrijednosti drugačijih kultura.

O tome kako je Zapad svoj model svijeta nametnuo gotovo svima drugima, pisao je, među ostalima, i Rene Guenon („Križa modernog svijeta“), a svakako su zanimljivi i pomalo radikalni, ali i upozoravajući stavovi filozofa Paula Feyerabenda, koji u samouvjerenosti zapadnog čovjeka, ubijanju „primitivnih“ kultura, pa čak i humanističkom obrazovanju vidi sve one pogrešne nazore koji su, tvrdi on, u svojoj ekstremnoj manifestaciji, omogućili Auschwitz.⁴¹ No, nama se najprikladnijim čini navesti mišljenje jednog novinara, pisca, diplomate, Leopolda Weissa, koji je nastojao približiti različite kulture i kao Evropljanin, Evropljanima nastojao učiniti bližom kulturu Istoka. Njegov zaključak, nakon iskustva i života u dvije kulture jeste da „prosječni Evropljanin i Amerikanac lahko podliježu iluziji da su kulturna iskustva Zapada ne samo nadmoćna nego van svih proporcija u odnosu na takva iskustva ostalog svijeta. Odatle slijedi da je zapadnjački način života jedina vrijedna norma kojom se ostali načini života mogu mjeriti, podrazumijevajući, naravno, da bilo koja intelektualna zamisao, društvena ustanova ili etička vrijednost koja se ne slaže sa zapadnjačkom „normom“ već samim tim pripada nižem stupnju života.“⁴²

Primjeri novinarskog izvještavanja koje smo naveli primjeri su novinarstva koje je lišeno svoje osnove - prenošenja, razmjene istinitih i objektivnih informacija, znanja o nečemu nepoznatome. Lišeno je (istinskog) interesa za upoznavanjem *i prihvatanjem* nečega što je drukčije. Upravo tu

---

⁴¹ John Horgan u svojoj knjizi *Kraj znanosti* navodi tvrdnju Feyerabenda da je „moralna samouvjerenost i samoizvjesnost omogućila nacizam“. Dalje navodi Feyerabendov stav: „Tvrdim da je Auschwitz ekstremna manifestacija jednog stava koji još uvijek postoji među nama. Razotkriva se u načinu na koji se odnosimo prema manjinama u industrijskim demokratijama; u obrazovanju, uključujući i humanističko obrazovanje, koje se velikim dijelom sastoji od pretvaranja krasnih mladih ljudi u bezbojne i samouvjerene kopije vlastitih učitelja... razotkriva se u nuklearnoj prijetnji, konstantnom broju i snazi smrtonosnog oružja i spremnosti nekih takozvanih patriota da otpočnu rat u usporedbi s kojim će holokaust izgledati beznačajnim. On se pokazuje u ubijanju prirode i "primitivnih" kultura, pri čemu se niti jedan trenutak ne razmišlja o onima koji su na taj način lišeni smisla svojih života; u kolosalnoj zabludi naših intelektualaca, njihovom vjerovanju da tačno znaju što čovječanstvu treba““, str.62.

⁴² Asad, Muhammed, *Put u Meku*, Sarajevo, El Kalem, 1997. str. 13-14.

pitomu ljudsku otvorenost i interes za pojave, ljude, ideje, koje su van granica naših (dosadašnjih) iskustava - ne podrazumijevajući nužno da se s njima slažemo ili ih prihvatamo kao dio svoga identiteta, ali dajući im potpuno jednak prostor za život, rast i razvoj – J.W. Goethe je divno izrazio riječima: „Ono što se meni opire, od toga okrećem glavu, ali ponešto što ne odobravam želim rado spoznati u njegovoj posebnosti; jer tad se najčešće pokaže da i drugi, također, imaju pravo da postoje na svoj poseban način, kao što i ja postojim na svoj način.“⁴³

Da zaključimo, dok su se zapadni naučnici koji su se bavili medijima i promišljali njihovu ulogu u ostvarivanju boljeg, demokratskog društva, zalagali za argumentirano i naučno zasnovano društveno komuniciranje, za dijalog, slobodne medije i dobre i obrazovane komunikatore, dotle su se u stvarnosti mediji sve više strogo držali od onog univerzalnog i vječnog ka partikularnom i interesnom, tj. prolaznom. Novinarstvo, kako su to analizirani primjeri pokazali, podliježe partikularnim interesima geopolitike, onog što je, kako navodi autorica Fejzić-Čengić „nehistorijsko i trenutačno“, a nije u službi univerzalnih vrijednosti ili kulture, koja predstavlja „univerzalnu težnju koja se suprotstavlja trenutačnom“.⁴⁴

---

⁴³ Mommsen, Katharina, *Goethe i islam*, Dobra Knjiga, Sarajevo 2008., str. 162-163.

⁴⁴ Fejzić-Čengić, Fahira, *Nelagode s medijima*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., str. 168.

3. Mediji u službi politike: ograničavanje vlastitih sloboda

Ideali i norme osnova su svake profesije koji joj omogućavaju da usmjeri svoje djelovanje u skladu s najvišim moralnim ljudskim vrijednostima i njenim principima i pravilima. Oni joj daju smisao, ali i legitimitet da djeluje i ostvaruje svoje zadatke. Tako je i novinarstvu, kako navodi Lorimer, isticanje vlastitih profesionalnih ideala pomoglo da učvrsti svoje pravo na traženje informacija i da zadrži izvjesnu mjeru nezavisnosti.⁴⁵ On ističe i da oni imaju važnu ulogu u utvrđivanju zakona i prakse koji važe za novinarstvo. U ovom dijelu rada ćemo pokazati kako novinarstvo lišeno svojih ideala (objektivnosti, nepristrasnosti, vjerodostojnosti, djelovanja u interesu javnosti i nezavisnosti, tj. oslobođenosti od političkog utjecaja) popušta opskurnom političkom pritisku i utječe na donošenje zakona kojima se ograničava sloboda medija.

3.1. Sloboda izražavanja i profesionalna nezavisnost

Kako Danijel Korni navodi u svojoj knjizi „Etika informisanja“, profesionalne norme novinara svode se na šest dominantnih tema, (koje proizlaze iz Minhenske deklaracije), a mi ćemo pobliže pojasniti dvije koje nas se tiču u ovom dijelu rada:

1. *sloboda izražavanja i sloboda kritikovanja kao i odbrana tih prava, te*
2. *zaštita profesionalne nezavisnosti i profesionalnog integriteta novinara, odbacivanjem materijalnih ili moralnih povlastica i bilo kakvog spoljašnjeg uplitanja u novinarski rad.*⁴⁶

Ono što bi moralo prethoditi bilo kojem govoru o etici i profesionalizmu u novinarstvu, jeste pretpostavka slobode izražavanja, temeljnog ljudskog prava koje podrazumijeva pravo na iznošenje informacija ili mišljenja bez straha od sprječavanja ili kažnjavanja takvog djela, a koje je zagantovano i Članom 10 Evropske komisije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda: „Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice.”⁴⁷ Pravo javnosti da bude informisana daje legitimitet novinarskoj profesiji, ali to povlači i obavezu

⁴⁵ Lorimer, Rolend, *Masovne komunikacije*, Clio, Beograd, 1998., str. 151.

⁴⁶ Korni, Danijel, *Etika informisanja*, Clio, Beograd, 1999., str. 35-36.

⁴⁷ Prema: Turčilo, Lejla, *(P)ogledi o medijima i društvu (Članci, eseji, istraživanja)*, Vlastita naklada, str. 29.

odgovornosti novinara prema toj istoj javnosti. Kako bilo koja sloboda ne smije biti neograničena u smislu da narušava ili ugrožava pravo na život, čast i dostojanstvo drugoga, tako je u demokratskim društvima sloboda govora i izražavanja, između ostalog, regulisana i kažnjavanjem klevete i uvrede, ostavljajući novinarima prostor da djeluju korektno između ova dva pola, pozitivnog temelja novinarstva i negativnih ograničenja, kako objašnjava Lorimer.⁴⁸

Svakako da je ponekad teško djelovati ispravno, jer kako kaže Sapunar, novinar „stalno ide po rubu dopuštenoga (zakona, intimnosti, ljudskih prava i dužnosti, itd.)“⁴⁹, zato je važno da se ovdje pobliže pozabavimo slobodom izražavanja i njenim potencijalnim ograničenjima. Kako navodi Kornić, u Minhenskoj deklaraciji se ističe da novinari sami sebi dobrovoljno nameću ograničenja, koja su shvaćena kao moralna obaveza, a ne zakonska stega. Međutim, istovremeno je data i protivteža: „I u Univerzalnoj deklaraciji (čl.12 i 29) i u Evropskoj konvenciji (čl. 10, st.2), uspostavljaju se ograničenja: priznavanje prava i sloboda drugoga, naročito prava na dostojanstvo i na poštovanje privatnog života, kao i opšte odredbe u pogledu morala, javnog reda i opšte dobrobiti u demokratskom društvu.“⁵⁰ Također, bitno je istaći da je sloboda izražavanja povezana sa *pravom na kritikovanje*, pa ga tako priznaje i jurisprudencija Evropskog suda za prava čovjeka, dakle „sloboda izražavanja važi ne samo za informacije ili ideje koje se prihvataju sa blagonaklonošću, ili se smatraju neškodljivim, ili takvim da su bez ikakvog utjecaja, nego i za one koje pogađaju, šokiraju ili uznemiravaju državu ili bilo koji dio populacije.“⁵¹

Profesionalna nezavisnost novinara ogleda se u odbijanju primanja bilo kakvog mita te, što je za naš rad bitnije, odbijanje pritisaka. Minhenskom deklaracijom (čl.10) se novinaru nalaže da „se odupire svakom pritisku i da prima uređivačke naloge samo od nadležnih lica iz redakcijskog sastava.“⁵² Od novinara se može npr. tražiti da o nekoj temi piše u pozitivnom svjetlu ili da od neke odustane, jer nije u interesu onoga ko vrši pritisak na novinara.

---

⁴⁸ „Dok zakoni o slobodi govora definišu pozitivni temelj novinarstva, kleveta i druga pravna ograničenja, kao što je djelo omalovažavanja suda, definišu negativna ograničenja pod kojima novinari moraju da rade“, Lorimer, Rolend, *Masovne komunikacije*, Clio, Beograd, 1998., str. 176.

⁴⁹ Sapunar, Marko, *Osnove znanosti o novinarstvu*, Vlastita naklada, Zagreb, 2004., str. 142.

⁵⁰ Kornić, Danijel, *Etika informisanja*, Clio, Beograd, 1999., str.37.

⁵¹ Ibid., str. 38.

⁵² Ibid., str. 44.

3.2. Kriminalizacija klevete kao zaštita vlasti od kritike

Nakon što smo utvrdili kako novinarska struka reguliše uvijek aktuelni problem slobode izražavanja u medijima te kakav je stav struke u pogledu nezavisnosti novinara i pritiska na njih, u narednim redovima ćemo se pobliže upoznati sa stanjem u bh. medijima kada je u pitanju sloboda izražavanja, te spornim Nacrtom kojim je Vlada Republike Srpske predložila da se kleveta vrati u Krivični zakon RS-a. Dalje ćemo navesti osnovne nedostatke predloženog Nacrta te analizom članaka objavljenih na portalu RTRS i ATV ispitati kakva je bila medijska prezentacija ove odluke u ova dva medija (naklonjenima vladajućoj partiji u ovom entitetu), šta je bila njena pozadina te koliko je ona bila uslovljena motivima da se politička elita na vlasti u manjem bh. entitetu zaštititi od novinarske kritike.

U BiH, pravo slobode izražavanja zagantovano je Ustavom, u Članu II Aneksa IV Dejtonskog mirovnog sporazuma, a kada je u pitanju primjena ovog prava u bh. medijskoj sceni, autorica Turčilo navodi da su vidljive dvije krajnosti kada je u pitanju odnos prema slobodi izražavanja: s jedne strane se ova sloboda shvata neograničeno, bez prihvatanja koncepta odgovornosti koji ide uz nju, što ponekad prelazi u anarhiju, pa se govor mržnje, uvrede, iznošenje ličnih podataka, ugrožavanje privatnosti, medijski linč, itd. pravdaju slobodom govora, a s druge strane se pod pritiskom političkih i ekonomskih faktora moći mnoge teme izbjegavaju, zataškavaju, prikrivaju, odnosno, pribjegava se u drugu krajnost – autocenzuru. Jedan od razloga autocenzure jesu upravo sudske tužbe, najčešće za klevetu, uvredu te nanošenje duševne boli.⁵³

Upravo ova činjenica – da neograničena sloboda vodi u anarhiju, govor mržnje i sl., bili su argument promotora, tj. vlasti u Republici Srpskoj da se kleveta uvede kao krivično delo. Tako je Vlada manjeg bh. entiteta na sjednici 02.03.2023.g. usvojila Nacrt zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske, kojim se predviđa uvođenje uvrede i klevete kao krivičnih djela. Isti je izglasan 23.03.2023. g. nakon čega je uslijedila javna rasprava od 60 dana. Usvajanju ovog nacrta prethodile su najave u medijima tadašnjeg predsjednika RS-a, Milorada Dodika, koji je polovinom novembra 2022.g. izmjene pravdao velikom količinom laži, podmetanja i izmišljanja u javnom prostoru, te stalno naglašavajući da je dekriminalizacija klevete nametnuta izvana, i to upravo od onih zemalja koje su kriminalizovale klevetu. Upornost

---

⁵³ Turčilo, Lejla, *(P)ogledi o medijima i društvu (Članci, eseji, istraživanja)*, Vlastita naklada, str. 31-32.

u namjeri da se donese zakon o kriminalizaciji klevete najjasnije je izražena njegovim izjavama: “Ovi zakoni biće rigorozni” i “Neka se buni ko god hoće”.⁵⁴ Političke elite su svoj stav i potrebu za većim sankcijama pravdale i tragičnim slučajem samoubistva dječaka, nakon što je objavljen video u kome je on sniman i izložen podsmijehu, da bi tako ukazale na pogubnost apsolutno slobodnog objavljivanja u medijskom (i internetskom) prostoru, bez odgovornosti i snošenja posljedica.

Ovakva odluka posebno iznenađuje uzimajući u obzir činjenicu da je BiH bila prva država zapadnog Balkana koja je 2001. g. dekriminalizovala klevetu, donošenjem Zakona o kleveti i tada je kleveta iz krivičnog zakona prebačena u parnični postupak. Zakon je čak prvo usvojila NSRS, 2001.g., a Skupština FBiH godinu dana kasnije.

Najvažnije promjene predviđene Nacrtom su, prije svega, drastične novčane kazne, pa je tako za uvredu predviđena novčana kazna u iznosu od 5 do 20 hiljada KM, a ako je iznesena u javnosti, onda od 10 do 50 hiljada KM. Kazne za klevetu predviđene Nacrtom iznose od 8 do 30 hiljada, a ako je neko oklevetan putem medija ili u javnosti i do 80 hiljada te ako dovede do teških posljedica po oštećenog onda i do 100 hiljada KM.⁵⁵ Također, Nacrt predviđa da nema krivičnog djela uvrede i klevete ako se radi o uvredljivom izražavanju ili iznošenju nečeg neistinitog u književnom naučnom ili umjetničkom djelu, u vršenju novinarskog poziva ako iz načina izražavanja i drugih okolnosti prozilazi da to nije učinjeno s namjerom omalovažavanja ili ako lice dokaže istinitost svog tvrđenja ili da je imalo osnovanog razloga da povjeruje u istinitost onog što je iznosilo.

Kako bi se bolje razumjele namjere predlaganja Nacrta, važno je kratko se dotaći razlike između krivičnog i parničnog postupka. Parnični postupak ne pruža zaštitu po službenoj dužnosti i njega može pokrenuti isključivo osoba koja smatra da je oštećena i to o vlastitom trošku, a obeštećenja se kreću u umjerenim novčanim iznosima. S druge strane, krivični postupak se može pokrenuti i sprovesti samo po zahtjevu tužioca. Tužilac, tj. država, zastupa oštećenog i svi troškovi su na teret države, a tužiocu stoje na raspolaganju svi resursi države. U krivičnom postupku Tužilaštvo

---

⁵⁴ <https://istinomjer.ba/jos-uvijek-nema-zakona-kojim-bi-se-kriminalizovala-kleveta-u-republici-srpskoj/>

⁵⁵ Nacrt je na kraju usvojen, a izmjene Krivičnog zakona Republike Srpske su stupile na snagu 26.08.2023, uvreda je ostala u domenu prekršajnog prava, a kazne za klevetu su smanjene, od 1.000 do 6.000 KM, a tužbu može podnijeti svako ko se osjeća oklevetanim nečijim tvrdnjama, izjavama ili medijskim ili objavama na društvenim mrežama bez obzira na to jesu li navodi istiniti ili ne. Veće kazne su predviđene ukoliko je kleveta iznesena u medijima (uključujući i društvene mreže) ili na javnom skupu.

raspoláže mogućnošću pritvora prije donošenja optužbe, dok u parničnom odnosno građanskom postupku to nije slučaj. Zatim, tu su rigorozne novčane kazne (uz prijetnju zatvorom u slučaju nemogućnosti isplate, jer u slučaju finansijske nemogućnosti plaćanja novčane kazne u krivičnom postupku, za razliku od parničnog, osuđenog za klevetu čeka zatvor), bez obaveze plaćanja advokata i prisustvovanja procesima za oštećenog, dakle svi troškovi padaju na račun države, dok, međutim oštećeni nema pravo na novčanu naknadu štete.

Sada ćemo ukratko pojasniti koje su to zamjerke kritičara (uglavnom opozicija u RS-u, novinari, nevladine organizacije te strane ambasade), a zatim ćemo se upustiti u analizu izvještavanja o ovoj temi, navodeći kako su o njoj pisali mediji naklonjeni vladajućoj stranci u manjem bh. entitetu (RTRS i ATV).

Osnovne tri zamjerke odnose se na nedovoljno definisane pojmove što predstavlja opasnost od zloupotrebe i proizvoljnog tumačenja te visoke novčane kazne. Tako se u Članu 156a ovog Nacrta propisuje kazna za neovlašteno objavljivanje i prikazivanje tuđeg spisa, portreta i snimka, pa se kaže da ko objavi spis, portret, fotografiju, video-zapis, film ili fonogram *ličnog karaktera*, bez pristanka lica na koje se odnosi, a što je imalo ili moglo imati štetne posljedice po život tog lica, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do dvije godine. Ono što se zamjera jeste da se ne navodi šta se tačno podrazumijeva pod spisom ličnog karaktera, da li su to i isprave koje izdaju javni organi, npr. izvodi iz zemljišnih knjiga, diplome i sl. Dalje, u Članu 208 Nacrta navodi se da je kazna predviđena za onog ko *uvrijedi drugoga*, bez daljeg opisa i navođenja posljedica djela (usporedbe radi, u Zakonu o javnom redu i miru RS, prekršaj je jasno naveden, kao i posljedica prekršaja. "Ko grubim vrijeđanjem drugog lica na političkoj, vjerskoj ili nacionalnoj osnovi ili drugim bezobzirnim ponašanjem izazove osjećanje fizičke ugroženosti ili uznemirenosti građana"). Dakle ovdje postoji opasnost od proizvoljnosti kod tumačenja ovih odredbi. Također, vidljiva je i velika nesrazmjera u kaznama za uvredu, jer je za prekršaj predviđena novčana kazna od 200 do 800 KM, dok su u Nacrtu kazne od 5 do 20 hiljada KM, odnosno od 10 do 50 hiljada KM.

Vijeće za štampu i online medije je više puta ukazivalo na štetnosti kriminalizacije klevete, jer se time ugrožava ionako upitna medijska sloboda i pravo na slobodu izražavanja. Također, predstavnici organizacija civilnog društva i nezavisni mediji potpisali su u februaru u Banjaluci deklaraciju kojom se protive ovoj odluci Vlade RS-a. Jedna od bojazni usvajanja Nacrta jeste i

učinjivanje onih koji bi se usudili govoriti o genocidu, ratnim zločinima nad Bošnjacima ili uopšte o diskriminaciji. Nesumnjivo je da bi ove zakonske promjene negativno utjecale na slobodu izražavanja i na povećanje autocenzure kod novinara.

3.3. Medijska prezentacija najavljene kriminalizacije klevete na RTRS i ATV

Analizom je obuhvaćeno 39 članaka internet portala jednog od tri javna servisa - RTRS-a objavljenih od oktobra 2022. do jula 2023. godine i 15 članaka objavljenih na portalu Alternativna televizija (ATV), koji su objavljeni u periodu između januara 2019. i jula 2023. godine, a koji se tiču najavljenih promjena Krivičnog zakona Republike Srpske, odnosno uvođenja klevete kao krivičnog djela. Osnovni cilj analize je bio utvrditi kako su se mediji (tj. analizom obuhvaćeni portali), naklonjeni entitetskoj vladi odnosili prema ovom pitanju, koje je od presudne važnosti upravo po njih same. Tačnije, da li je pisanje/izvještavanje o ovoj temi bilo vođeno idealima profesije (objektivnošću, nepristrasnim izvještavanjem o događanjima vezanima za kriminalizaciju klevete, navođenjem najmanje dva izvora, ustupanjem medijskog prostora alternativnim mišljenjima) ili su mediji (zlo)upotrijebljeni i korišteni tek kao sredstvo nametanja i plasiranja isključivo vladinih interesa i stavova.

Prvi kriterij koji smo analizirali u člancima jeste izvor informacija, odnosno čije izjave su u objavljenim vijestima najčešće navođene. U 12 od ukupno 15 članaka objavljenih na portalu ATV, to su isključivo političari vladajuće stranke, u prvom redu ministar pravde Miloš Bukejlović (5), zatim predsjednik Republike Srpske Milorad Dodik (4). Mišljenje struke (pravnik i novinara) je rijetko navođeno, tek u 3 članka. U dva su navedeni stavovi pravnik, koji su izrazili pozitivno mišljenje spram kriminalizacije klevete. Navedena je tek jedna izjava novinara, urednice informativnog programa ATV-a, Milijane Kos, koja je rekla da u izradi zakona o kleveti treba da učestvuju i novinari.

S obzirom na to da su kao izvori navođeni skoro isključivo političari (vladajuće stranke), ne iznenađuje ni zaključak analize sadržaja objavljenih tekstova, koji pokazuje kako je ATV portal preferirao i davao prednost isključivo stavu koji ide u prilog uvođenju klevete kao krivičnog djela. Tek u jednom članku preneseno je mišljenje Branislava Borenovića (iz opozicione stranke, PDP) da su najavljene izmjene dosad najteži udar na slobodu medija i izražavanja i Udruženja

BH novinari koje traži od međunarodne zajednice da zaustavi usvajanje Nacrta, ali je to usputno navedeno u saopštenju Ministarstva pravde kojim se reagovalo upravo na ove izjave. Također, u člancima se često pozivalo na činjenicu da je u većini evropskih zemalja kleveta krivično djelo, te su za istu predviđene čak i strožije sankcije, tj. zatvor. Novinari, stručna javnost i građani pozivani su da se uključe u raspravu, naglašavajući kako Nacrt nije konačan te da je podložan izmjenama i otvoren za sugestije koje su se mogle iznijeti na 4 predviđene javne rasprave.

Najviše članaka ovoj temi posvetio je portal javnog servisa – RTRS, te je analizom obuhvaćeno ukupno 39 članaka, objavljenih od 31.10.2022. do 16.07.2023. godine. Analiza sadržaja ukazuje na često navođenje stava da je sprječavanje širenja laži i govora mržnje zapravo evropski standard, te da gotovo sve zemlje EU imaju klevetu kao krivično djelo, te da kriminalizacija klevete neće ograničiti slobodu medija više nego što je to slučaj u evropskim zemljama. Navođen je stav struke, ali isključivo onih stručnjaka, koji smatraju da za djela klevete i uvrede treba važiti krivično-pravna odgovornost. Stav opozicije je naveden 11 puta. U 19 od 39 članaka navođeni su isključivo stavovi političara vladajuće partije, bez navođenja stavova opozicije. Tri članka posvećena su mišljenju stručnjaka iz oblasti prava, ali svi su zastupali pozitivan stav kada je u pitanju uvođenje klevete kao krivičnog djela. Također, nije objavljena nijedna analiza, komentar, mišljenje koje bi odudaralo od onog kojeg je zastupala Vlada RS-a. Jedini donekle neutralan stav struke objavljen je prenošenjem (kao portalska vijest) gostovanja politikologa Vojislava Savića u jutarnjem programu, koji je rekao da bi proces regulisanja ove oblasti trebalo da se odvija sporije sve dok se ne dođe do prihvatljivog rješenja za sve, dodajući da veliki problem predstavlja dugogodišnje nepovjerenje u pravosudne institucije. Također, dok je većina medija u BiH prenijela vijest o protestnom okupljanju novinara 14.03.2023.g. ispred Narodne Skupštine RS, RTRS ovo okupljanje nije nazvao protestom, pa je naslov ove vijesti glasio „*Novinari ispred NSRS pozvali poslanike da ne glasaju za kriminalizaciju klevete*“.

3.1. Rezime

Iako bismo novinarstvo – kao jednu od najvažnijih društvenih kategorija – najradije posmatrali u nekom idealnom svjetlu, kao uzvišeni poziv, spreman da kontroliše vlast, na ovim primjerima vidimo da ono ipak preuzima i manje lijepe, manje svete funkcije. Ono naime veoma često ima

propagandnu funkciju, i to najčešće u službi vlasti.⁵⁶ Poredeći ove novinarske uratke sa idealima profesije, uviđamo koliko se novinarstvo stropoštalo i podleglo interesima politike. Novinari koji prije svega trebaju biti u službi javnog interesa i odani profesiji, svoju lojalnost u ovom slučaju nisu iskazali načelima etike svoje profesije, već političkoj eliti, zanemarujući da „političke interese treba respektirati ukoliko ne ugrožavaju ljudsko dostojanstvo, odnosno prava i slobode ljudi, te slobodu medija ‘kao područje individualne i društvene slobode’”⁵⁷

Novinarsko izvještavanje o kriminalizaciji klevete i to na internet portalu jednog od tri javna emitera i portalu ATV-a potvrđuje konstataciju autorice Šljivo-Grbo da je “u društvu koje već dugo živi duboku društvenu krizu teško ustvrditi da postoji neovisnost medija, da je interes novinara potpuno odvojen od onih interesa zbog kojih politika dozira slobodu.”⁵⁸ Ovo objašnjava činjenicu da su mediji učestvovali u ograničavanju slobode izražavanja, koja predstavlja osnov novinarskog rada. Dakle, medijsko djelovanje nikad se ne može posmatrati odvojeno od političkih i ekonomskih faktora koji preko medija ostvaruju svoj utjecaj, pa tako i analiza objavljenih članaka govori o direktnom utjecaju politike na javni servis u RS-u. Prenosili su se skoro isključivo stavovi vladajuće političke elite, i dok su drugi internet portali (u FBiH i neki neovisni u RS) ukazivali na štetnosti izmjene Krivičnog zakona i uvođenja klevete kao krivičnog djela, serija objavljivanih članaka na portalima RTRS-a i ATV-a je u kontinuitetu plasirala preferirano mišljenje i stav vladajućih. Niti u jednom članku nije se dalo prostora da se detaljno i objektivno objasni kako bi ove zakonske promjene utjecale na gušenje slobode medija.

Također, možemo zaključiti i da praksa medija pokazuje kako njihovo funkcionisanje nije u skladu s ulogom koja im je dodijeljena, tzv. četvrtog staleža koji djeluje u službi javnosti i kontroliše centre moći. Jedna od ključnih vrijednosti javnog servisa jeste nezavisnost od komercijalnih, političkih i utjecaja interesnih grupa, a analiza pisanja o kriminalizaciji klevete pokazala je svu povezanost i ovisnost javnog servisa u RS-u sa institucijama države, što uvijek podrazumijeva i potencijalni koruptivni odnos između političkih aktera i onih koji upravljaju medijima. Izgubila se, dakle, uloga javnog servisa kao socijalizatora koji se ne vodi željama publike, već insistiraju na onim vrijednostima koje zagovara vlast. I baš tako novinari prestaju biti odgovorni javnosti, a postaju odgovorni političkim elitama od kojih zavise.

---

⁵⁶ Slavković, Dušan, *Biti novinar*, Naučna knjiga, Beograd, 1988., str. 1.

⁵⁷ Šljivo-Grbo, Amila, *Mediji i demokratizacija društva*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2009., str. 39-40.

⁵⁸ Ibid., str. 43.

4. Udaljavanje medija od uloge posredništva između komunikatora i publike

Savremeni svijet je svijet posredovanja, posrednika, odnosno, svijet *medijuma* i povijest ne poznaje ovakvu raznolikost i ovoliki obim upotrebe medija, posrednika u komunikaciji, dakle bez ličnog, živog, stvarnog susreta čovjeka sa čovjekom. Bilo da se radi o klasičnim medijima poput radija ili televizije ili medijima koji se temelje na najnovim tehnologijama, posredovanje, razmjena informacija je čin koji se dešava nebrojeno mnogo puta u svakoj sekundi, na cijeloj Planeti. Suštinska uloga masmedijskog komuniciranja, odnosno novinarstva, onako kako je ono zamišljeno u svom esencijalnom obliku, je uloga posredništva između institucija vlasti i građana. Prema Lasswelu, mediji, kao dio informaciono-komunikacionog sistema obavljaju funkciju nadzora nad okolinom i povezivanja dijelova društva posredovanjem informacija, jer bi bez posredovanih informacija pripadnik savremenog društva bio izgubljen u društvenoj nepreglednosti, a nadzor nad cjelinom omogućen mu je tek posredstvom informisanja o njoj.⁵⁹ Ukoliko pretpostavimo idealno stanje, biti medij, posrednik u nečemu, implicira objektivnost, neutralnost, činjenje u svrhu javnog dobra, u interesu recipijenata, tj. javnosti. U ovom dijelu rada nastojat ćemo pokazati kako se novinarstvo danas udaljilo od uloge posredništva, i to kroz dva aspekta. Mediji su, uglavnom kao posljedica tehničko-tehnološkog razvoja, otišli daleko od svoje suštinske uloge posredovanja, u dva pravca: pozitivnom i, nažalost, negativnom. Današnje tehnologije omogućuju nebrojene prednosti korištenja medija, postoji više slobode, više transparentnosti, izgubljen je monopol na pravo informisanja, veće su mogućnosti da mediji djeluju kao direktni učesnici u pozitivnim promjenama, konvergencija medija ih je osnažila i učinila bržim i efikasnijim, no, s druge strane, postoji i onaj problematični *višak slobode* koji medije pretvara u *zatvore bez zidova, ribare ljudskih duša*.

U današnjem novinarstvu sve je manje istine (a ono što je ima teško je i razabrati usljed zagušujućeg dejstva ogromnog broja informacija), sve je manje normalnog, prirodnog, a sve više propagande, manipulacije, elemenata *raspamećenosti* i informacija kojima je cilj profit, biznis i koje jesu profit, biznis i roba. Svjedočeći svakodnevno kako izgledaju mediji u svom najstrašnijem obliku, baš kao i Chomsky, pitamo se „je li uopšte moguć razvoj medija demokratskih komunikacija u savremenom svijetu gdje su i manipulacije dostigle svojevrsno

---

⁵⁹ Radojković. Mirosljub; Stojković, Branimir, *Informaciono komunikacioni sistemi*, Clio, 2004., str. 218.

tehničko i društveno savršenstvo.⁶⁰ A jedan od najstrašnijih negativnih potencijala masmedija jeste taj da mogu biti tek dio sistema proizvodnje neophodnih iluzija i proizvodnje pristanka u demokratskim društvima.⁶¹ U svojoj kritici Chomsky medije razmatra i raskrinkava kao sredstvo manipulacije u rukama elite koja upravlja društvom. No, pozabavimo se prvo nekim prednostima udaljavanja medija od isključivp posredujuće uloge između komunikatora i publike.

4.1. Benefiti udaljavanja medija od uloge posrednika

Većina pisanja o medijima i novinarstvu odnosi se na analiziranje i svjedočenje o njihovoj negativnoj strani, na negativne domete i primjenu, te ćemo stoga u ovom dijelu uz zadovoljstvo pomenuti jedan pozitivan primjer medijskog djelovanja, pokazujući tako, da mediji, i kada ne djeluju isključivo sa osnovnim ciljem posredovanja vijesti, događaja, informacija, mogu doprinosti pozitivnim promjenama i biti pokretač društvenih akcija. Jer, to što su oni vitalna karika između vlade i građana, ne znači da su tek neutralni prenosioci informacija. Naprotiv, oni djeluju i kao „karakteristični učesnici u političkoj, ekonomskoj, socijalnoj i kulturnoj dinamici društvene moći.“⁶² Tako se javni emiter BHRT, nekih mjesec dana nakon tragičnih potresa početkom februara 2023. godine u Turskoj i Siriji odmaknuo od svoje uloge „pukog“ posredovanja činjenica, informacija, vijesti i događaja te se direktno uključio u pomoć, uživo emitujući specijalni program humanitarnog karaktera koji je imao za cilj prikupljanje novčanih sredstava za pomoć narodu Turske i Sirije. Emisija „Teleton“, kampanja BHRT-a i humanitarne organizacije Pomozi.ba emitovana je 16. marta 2023. g. s početkom u 20:00 sati a za vrijeme njenog trajanja, svi gledatelji, slušatelji, te pratitelji portala i društvenih mreža mogli su telefonski donirati novac za stradale, pozivom na humanitarni broj, dok se u studiju za telefonskim govornicama smjenjivalo oko 150 ličnosti iz javnog, kulturnog i političkog života BiH. Kako je kasnije objavio BHRT, u kampanji je tu noć prikupljeno više od 300.000 KM.⁶³ U ovom primjeru dolaze do izražaja svi pozitivni aspekti udaljavanja od posredničke uoge i direktnog uključivanja medija i kao rijetko kada, u punom sjaju pokazali su se i svi benefiti onoga što su nam nove tehnologije donijele: sprega telefonskih žica, televizije, tehnologija koje

⁶⁰ Fejzić-Čengić, Fahira, Sofradžija, Halima *Uvod u studije medija*, FPN, Sarajevo 2022., str.11-12.

⁶¹ Ibid. str. 12.

⁶² Lorimer, Rolend, *Masovne komunikacije*, Clio, Beograd, 1998.g., str. 63.

⁶³ Članak dostupan na: <https://www.bhrt.ba/preko-300-000-km-za-gra%C4%91ane-turske-i-sirije>

omogućuju prijenos uživo, uživo praćenje na internet portalima i društvenim mrežama. Radi se dakle o konvergenciji, koja se dešava i u ovakvim primjerima kada televizijske stanice „žele da uključivanjem gledalaca povećaju zanimljivost i gledanost emisija. Gledaoci glasaju, komentarišu ili na drugi način učestvuju u pojedinim programima putem slanja poruka sa mobilnog telefona.“⁶⁴ Novi mediji su unijeli mnogo više slobode, interaktivnosti, transparentnosti u društveno komuniciranje. Internet, mobilni telefoni, internet portali, YouTube, Facebook, Skype i dr., pored toga što imaju osobinu posredništva, nude i brojne druge mogućnosti korisnicima, kako to pojašnjava Bogdanić: „Ovi mediji imaju i niz osobina koje vrše uticaj na kulturu savremenog doba. Te osobine nastale su pod međusobnim uticajem, odnosno usred sinergičnog djelovanja posredovanosti i medija trećeg stepena, a i nekih drugih elemenata globalizacije – poput liberalizacije, širenja i homogenizacije tržišta robe i usluga.“⁶⁵

Govoreći o medijatzaciji društvenog komuniciranja, Bogdanić pojašnjava kako mediji nisu više samo sredstvo nego i *mjesto* društvene interakcije, a od svoje uloge posrednika u komuniciranju udaljavaju se i tako što postaju temeljna društvena institucija kojoj se građani prilagođavaju u svakodnevnom društvenom životu.⁶⁶

Ovdje želimo naglasiti još jednu zanimljivu crtu koja se tih dana zapažala. Izvještavanje o potresima pokazalo je, kako nam se čini, i da su, u tim najtežim trenucima novinari i mediji, a osjetilo se to po izvještavanju novinara, njihovom glasu, izgledu, ličnoj potresenosti, bili prije svega *svjedoci* jedne tragedije, pa tek onda *posrednici*, oni koji te tužne vijesti prenose svijetu. Novinari (pored naravno svih drugih, što profesionalnih službi spašavanja, što običnih građana koji su učestvovali u spašavanju) su postali heroji od kojih su se neki u kasnijim autorskim tekstovima ili gostovanjima u televizijskim programima trudili objasniti, da ono što su oni *posredovali* izvještavanjem s lica mjesta, mikrofonom, slikom i što je preko ekrana dolazilo do gledatelja nije isto kao ono što se tamo *doživjelo*. Novinari su bili heroji, prije svega, jer su, svjesni ograničenja svoje profesije u prenošenju slike i doživljaja svijeta oko sebe, rekli: „Ne, slika nije isto što i stvarnost! Ova stvarnost se ne može posredovati niti jednim medijem“ Tako novinarka regionalne televizije Al Jazeera Balkans, Aida Hadžimusić nekih mjesec dana nakon

---

⁶⁴ Bogdanić, Aleksandar, *Nova medijska paradigma: od medijacije do medijatzacije društvenog komuniciranja*, objavljeno u: Naučni časopis POLITEIA, Banja Luka, juni, 2013.,str. 23.

⁶⁵ Ibid., str. 31.

⁶⁶ Ibid., str. 31.

tragedije piše o ličnom iskustvu okruženosti smrću te kako je ovo za novinare bila lična i profesionalna epizoda, dok je za ljude koji su doživjeli tragediju događaj koji je zauvijek obilježio njihove živote.⁶⁷ Reporteri BHRT-a, Mladen Džino i Anel Nurković su, govoreći o svom iskustvu izvještavanja u danima nakon potresa dok je trajala potraga i spašavanje preživjelih, istakli kako se putem videa, i uopšte putem medija *ne može opisati* ono što se desilo, što se tek na mjestu događaja moglo lično doživjeti.⁶⁸ Dakle, koliko god mediji vjerno i autentično nastojali prenijeti i posredovati neki događaj, stvarnost i istina o njoj uvijek ostaje reducirana i neobuhvaćena u svojoj punoj dimenziji. I jako je važno to znati i biti svjestan te činjenice u svakodnevnom susretu s medijima te kroz medijsku pismenost širiti tu jednostavnu, a važnu spoznaju o medijima, dakle da oni „kod svog posredovanja ili prenošenja informacija o svijetu sužavaju njegovu rastresitost, sveobuhvatnost i složenost, te čak u najboljoj namjeri ne mogu biti donosioci punih istina ili ozbiljnih epistemičnih zanja o svijetu. Elementarno, njihova profesionalna uloga je da svijet pretoče u poruku, profesionalnu informaciju, tekstualnu, slikovnu, piktografsku, filmsku ili multimedijalnu poruku sa svim tim elementima, dok se u rijetkim prilikama očekuje od medija da kompetentno komentiraju svijet, procese i događaje te da ponude znanja o svijetu na dostatan način.“⁶⁹

4.2. Mediji kao faktor raspamećenosti

Ovo je još važnije imati na umu kada se radi o događajima u kojima bi mediji imali interesa da dezinformišu, izmanipulišu, selektivno prenesu samo dio nekog događaja, stvarnosti, i to onaj koji pogoduje krajnjem naručiocu. Upravo u narednom dijelu cilj nam je pojasniti kako se to masmediji negativno udaljuju od uloge posredništva između komunikatora i publike te kako, naizgled posredovanjem informacija, ustvari postaju faktor *raspamećenosti* svijeta⁷⁰. Autor Sead Alić vjerovatno nije pretjerao napisavši da je COVID19 „uspješnije od svih dosadašnjih tekstova, knjiga i autora uspio skrenuti pozornost na manipulacijski karakter savremenih

⁶⁷ Članak dostupan na: <https://balkans.aljazeera.net/blogs/2023/3/3/izvjestavati-o-zemljotresima-zvuk-smrti-i-tisina-zivota>

⁶⁸ Članak sa videom dostupan na: <https://bhrt.ba/reporteri-bhrt-a-po-povratku-iz-turske-neke-slike-pratit-%C4%87e-nas-%C4%8Ditav-%C5%BEivot>

⁶⁹ Fejzić-Čengić, Fahira, *Život je veći od svake obmane*, FPN, Sarajevo, 2022., str. 59.

⁷⁰ Termin preuzet iz teksta pod naslovom „Da li je moguća emancipacija medija od opće raspamećenosti?“ profesorice Fejzić-Čengić, objavljenog u knjizi *Život je veći od svake obmane*

medija.⁷¹ U ovom dijelu mi ćemo se ograničiti isključivo na razmatranje medijske dimenzije pandemije, odnosno dijela njene medijske prezentacije, dok ćemo pitanje o porijeklu virusa i ostala pitanja koja se tiču medicinske struke ostaviti potpuno po strani. U vrijeme kriza i vanrednih situacija, kakva je bila pandemija, mediji imaju ključnu ulogu u obavještanju javnosti o najnovijim informacijama, koje su u ovom slučaju, bile bitne za svakodnevno funkcionisanje, za usmjeravanje ponašanja građana, s obzirom na česte preporuke i saopštenja zdravstvenih institucija. Virus koji se pojavio u Kini i, kako je to već svojstveno globaliziranom svijetu, ubrzo proširio na druge kontinente, zarazan je i lako prenosiv, bez poznatog lijeka - svi ovi novumi idealna su podloga za širenje lažnih vijesti, senzacionalizma i dezinformacija. Gotovo sve druge vijesti su tokom pandemije potpuno potisnute, a primat u izvještavanju pripao je jednom malom, nevidljivom subjektu – virusu. S obzirom na to da se radilo o novoj vrsti korona virusa, nazvanoj COVID19, o kome u to vrijeme ni medicinska struka nije znala dovoljno, novinari su se našli pred izazovom: kako pisati i obavještavati javnost o nečemu što je preko noći postala najvažnija vijest, o novom virusu koji je u nekoliko mjeseci potpuno promijenio način funkcionisanja svijeta, a pri tome znati tako malo i tako teško dolaziti do provjerenih i tačnih informacija.

Od samog početka pandemije širile su se vijesti (uglavnom preko internet portala, ali koje su masovno dijeljene), koje su izazivale paniku, strah, te uvećavale dramatičnost dešavanja. Bilo je čak i takvih koje, su, bez imalo pretjerivanja, sadržavale elemente horora, poput onih da kineske vlasti zahtijevaju od Vrhovnog suda dozvolu da pogube 20.000 ljudi zaraženih koronavirusom.⁷² Međunarodni timovi za provjeru informacija utvrdili su da je vijest potekla s portala koji inače objavljuje lažne vijesti i čiji autori ne otkrivaju identitet, niti izvore informacija. Objavljene fotografije povećane razine sumpor-dioksida u kineskoj atmosferi zatim su na društvenim mrežama poslužile kao „dokaz“ da je Kina kremirala hiljade ljudi (sumpor dioksid nastaje nakon što se kremiraju leševi). Kasnije je NASA demantovala informaciju i objasnila da se radi o slikama preuzetima sa stranice koja objavljuje vremensku prognozu. Kako su navele organizacije za provjeru informacija, najčešće su objavljivane dezinformacije u vezi sa tim da je virus

---

⁷¹ Alić, Sead, *Virus kao medij*, (Mediji, pandemija, infodemija), Sveučilište Sjever i CFM, 2021., str 23., dostupno na: seadalic.com

⁷² Članak dostupan na: <https://www.poynter.org/fact-checking/2020/hoaxes-about-the-coronavirus-are-now-trying-to-prove-human-extermiation/>

patentiran prije nekoliko godina, zatim lažne i pogrešne informacije o lijekovima i načinima zaštite od virusa te teorije zavjere (koje su uglavnom tvrdile da je virus vještački proizveden u laboratoriji).⁷³ Jedna od prvih teorija zavjera bila je informacija da je koronavirus povezan sa kineskim programom biološkog oružja, prvobitno objavljena kao izjava izraelskog stručnjaka Danyja Shohama u Washington Timesu.⁷⁴

Kako da se u ovom informacijskom haosu snađe prosječan recipijent, koji nema naviku da provjerava istinitost informacija? Takav recipijent se najviše oslanja na informacije koje dobiva iz medija i ukoliko se radi o lažnim informacijama, koje usto još šire strah i paniku, one onda imaju negativne kognitivne, afektivne i bihevioralne učinke. Kognitivni učinci odnose se na to koliko realno recipijenti percipiraju opasnost, afektivni podrazumijevaju paniku i sve negativne emocije koje nastaju kao produkt lažnih vijesti, a bihevioralni se odnose na pogrešne korake poduzete na osnovu pogrešnih, tj. lažnih informacija, na osnovu kojih recipijenti i donose odluke o svom ponašanju.⁷⁵ Tako je na (anonimnom, koji više i ne postoji) portalu Živinički Info objavljena lažna vijest o dezinfekciji Tuzlanskog kantona štetnim hemikalijama iz zraka. Bez dokaza ili navođenja izvora objavljena je sažeta vijest sljedećeg sadržaja: *„Danas prvi avioni poletili sa 'Piste Ciljuge' u blizini Živinica i počeli sa dezinfekcijom cijelog područja TK u borbi protiv začetka pandemije 'Coronavirusa'. Materija kojom će se vršiti dezinfekcija je ŠTETNA za ljudsko tijelo i organizam zbog toga se strogo zabranjuje kretanje na otvorenom u periodu od 11:00 sati do 21:30. Dezinfekcija će se raditi po sledećem rasporedu po gradovima u zavisnosti od količine sredstva za dezinfekciju.“* Zatim je naveden i raspored dezinfekcije u drugim mjestima. Na kognitivnom polju vijest je djelovala vrlo učinkovito, jer su građani zabrinuto reagovali, dakle vijest i opasnost su im bile sasvim realne, pa je ministarstvo zdravstva istoga dana demantovalo informaciju. Afektivni učinci ogledaju se u panici i strahu, te šoku što se vijest pojavila nakon što je dezinfekcija navodno već počela, tako da su se građani osjećali prevarenim što ih vlasti o tome nisu unaprijed obavijestile. Bihevioralni učinci ogledaju se u činjenici da bi vjerovatno većina građana koji su pročitali vijest prihvatili zabranu kretanja u navedenom vremenu, ali i u pozitivnoj činjenici da su provjerili informaciju kod nadležnih organa. Ovdje je

⁷³ Članak dostupan na: <https://www.poynter.org/fact-checking/2020/coronavirus-fact-checkers-from-30-countries-are-fighting-3-waves-of-misinformation/>

⁷⁴ Članak dostupan na: <https://www.washingtontimes.com/news/2020/jan/26/coronavirus-link-to-china-biowarfare-program-possible/>

⁷⁵ Turčilo, Lejla, *Medijsko novo normalno*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2021., str. 23-24.

dakle vijest djelovala prvobitno na razum i emocije pojedinaca, unoseći nemir, paniku i strah, stvarajući potom atmosferu raspamećenosti i histerije u jednom gradu (ili i šire).

Česti su bili slučajevi medijskog pojednostavljivanja, a samim time i dezinformisanja, pa je tako informacija da su tri osobe pristigle iz Kine u Sarajevu nalaze pod posebnim nadzorom pogrešno predstavljena (namjerno ili nenamjerno) kao da je u Sarajevo „stigao“ COVID19.⁷⁶ Većina ovakvih lažnih vijesti dolazila je sa internet portala, poput one objavljene u Srbiji da će djeca koja se ne budu cijepila biti oduzeta roditeljima.⁷⁷

Izloženost medijima u pandemiji pokazala je kako isključivo oslanjanje na medije, na informaciju može biti i kontraproduktivno. Bodrijar bi to nazvao implozijom smisla u medijima, a pandemija je bila taj haotični informacijski univerzum, „gdje ima sve više informacija, a sve manje smisla“⁷⁸ Upravo je poruka ta koja mediju daje posebni status posrednika komunikacije, ukoliko ona izgubi smisao, pretvori se u laž, dezinformaciju, faktor koji unosi entropiju u društveno komuniciranje, onda se gubi i smisao posrednika, odnosno medija. Pretpostavivši da između informacije i smisla ima nužna korelacija i to takva da informacija razara i neutrališe smisao i značenje, on tvrdi da je gubljenje smisla direktno povezano sa rastvarajućim, odvrćajućim dejstvom informacija i masmedija. Iako se svugdje socijalizacija mjeri po izloženosti medijskim porukama te je desocijalizovan, ili virtuelno asocijalan onaj pojedinac koji je nedovoljno izložen medijima, on navodi da je ustvari mit da informacija proizvodi smisao, već ona propada i „guta svoje sopstvene sadržaje. Ona guta komunikaciju i društveno. Umjesto da ostvaruje komunikaciju, ona se iscrpljuje u insceniranju komunikacije. Umjesto da proizvodi smisao, ona se iscrpljuje u insceniranju smisla. To je onaj gigantski proces simulacije koji nam je dobro poznat. ... Informacija je sve više prožeta tom vrstom fantomskog sadržaja, homeopatskim kalemljenjem, budnim snom o komunikaciji.“⁷⁹ I baš je pandemija razgolitila sve te „fantomске sadržaje“ u medijima i pokazala *sposobnost* informacije da „rastvara smisao i pretvara društveno u neku vrstu nebuloze koja nikako neće dovesti do nekog viška inovacije, već naprotiv do totalne entropije. Mediji prema tome nisu izvršiooci socijalizacije, nego, upravo suprotno, implozije

⁷⁶ <https://raskrinkavanje.ba/analiza/koronavirus-nije-stigao-u-sarajevo>

⁷⁷ <https://raskrinkavanje.ba/analiza/ne-roditeljima-koji-odbiju-obaveznu-vakcinaciju-djeca-nece-bit-oduzeta>

⁷⁸ Bodrijar, Žan, *Simulakrumi i simulacija*, Svetovi, Novi Sad, 1991., str. 83.

⁷⁹ Ibid., str. 84.

društvenog u masama.⁸⁰ Bodrijar, pišući o ulozi medija u imploziji društvenog, možda nije mogao ni naslutiti da se ona mogla desiti u ovolikoj mjeri, kako je to omogućila pandemija: insistiranje na skoro potpunom prekidu svih oblika direktne interakcije, ukidanje fizičkog kontakta, zaziranje čovjeka od čovjeka, isključivanje pojedinca iz društvenog života ili tačnije života uopšte te njegovo svođenje na virtualni svijet, virtualne učionice i predavanja, online kupovinu, online posao, online porodična druženja i sl. A sve to su omogućili upravo mediji, kako piše Fejzić-Čengić: „Niko tako snažno nije povećao efekte virusa koji se 'iznenada pojavio' i iznenada postao medij broj jedan u cijelome svijetu, no što su to učinili mas mediji. I to udruženo, globalno, regionalno, lokalno.“⁸¹ Suprotno osnovama teorije informacija, po kojoj komunikator uvodi sistem i red u informacijski materijal pomoću enkodirane, komunikabilne informacije⁸², mediji u pandemiji nisu proizvodili stanje degentropije, već stanje entropije, red se pretvarao u nered, u raspamećenost posredovanu medijima.

O dezinformativnoj i raspamećujućoj ulozi medija u izvještavanju o pandemiji Fejzić-Čengić kaže da „raskorak između istine i laži u i oko virusa korona, i oboljenja covid19, načini izvještavanja, izbori kanala poruka, poredak vrijednosti činjenica i napadno insistiranje na ekskluzivnom praćenju samo te zaraze, te ponavljanje broja mrtvih, zaraženih, pozitivnih i negativnih ljudi na respiratorima ili u bolnicama ... niukoliko nema informativnu ili edukativnu ulogu, već suprotno, ima dezinformativnu i raspamećujuću medijsku ulogu.“⁸³

Možda nije pretjerano reći ni da su mediji djelovali *porobljavajuće* (konstantnim i ekskluzivnim praćenjem samo zaraze), dakle daleko od svoje uloge emancipatora. A izolaciju i prijenos života i društvenosti iz javne u potpuno privatnu sferu, sa ulica i trgova u kuće, zidove, stvarnosti u virtualni svijet bilo je moguće ostvariti, upravo stoga što je, kako je to tačno ustvrdio Chomski, u demokratiji najbitnije da ljudi slušaju, (pri čemu nije toliko bitno šta misle), a demokratska pravila se osiguravaju upravo uz stalnu medijsku i političku manipulaciju.⁸⁴ A građani su u pandemiji uglavnom slušali, jer su mediji manipulirali putem 4 dominantna obrasca izvještavanja, kako navodi Fejzić-Čengić: (1) Naglašavani su negativni aspekti pandemije, sa elementima straha, panike i senzacionalizma; (2) Potisnuto je izvještavanje o mogućim

---

⁸⁰ Ibid., str. 85

⁸¹ Fejzić-Čengić, Fahira, *Život je veći od svake obmane*, FPN, Sarajevo, 2022., str.70.

⁸² Fejzić-Čengić, Fahira, *Uvod u teoriju informacija*, Promocult, Sarajevo, 2007., str. 33

⁸³ Fejzić-Čengić, Fahira, *Život je veći od svake obmane*, FPN, Sarajevo, 2022., str.70.

⁸⁴ Fejzić-Čengić, Fahira; Sofradžija, Halima, *Uvod u studije medija*, FPN, Sarajevo 2022., str. 15.

rješenjima; (3) Deskriptivno je izvještavano sa davanjem negativnih procjena potencijalnih posljedica pandemije te (4) Medijski je konstruirana forma rizika kako bi se publika zastrašila respiratorima i izolatorijima a pažnja se skrenula sa svih drugih, težih problema.⁸⁵

4.3. Rezime

Paradoksalno, ali rekli bismo da su se protiv ove porobljavajuće funkcije koja je imala, kako je već navedeno, negativne kognitivne, afektivne i bihejvioralne učinke ponekad bunili čak i sami mediji i novinari, kada su upozoravali građane da se praćenje medija i izvještavanja o virusu reducira i svede na najnužniju mjeru. Strah od toga kako je virus predstavljen u medijima, izvještavanje na način dat iznad, pokazuje kako je Chomsky bio u pravu ustvrdivši da se u osnovi većine medijskih manipulacija i proizvodnje simulakruma nalazi ostavljanje što manje prostora i vremena za uočavanje činjenica, njihovu analizu i razmišljanje o njima,⁸⁶ jer građanima nije ostavljeno prostora ni vremena za takvo nešto, pa niti za subverzivno djelovanje: strahom i informacijskim nasiljem (a panika i strah ograničavaju razmišljanje) su bili usmjeravani prvobitno na distanciranje, skoro potpunu izolaciju i prelazak u virtuelni svijet u trajanju od nekoliko mjeseci, a zatim na vakcinisanje. I sve to, a da nisu skoro ni bili u stanju shvatiti, razumjeti i prihvatiti šta se dešava i sami donijeti odluku hoće li ili ne prihvatiti nešto što se preko noći, uglavnom putem medija, nametnulo. U svojoj analizi fenomena pandemije i infodemije Alić to naziva paradoksom ponašanja politike, medija i javnosti, a oni se odnose na zakašnjelu svijest o odlukama koje se donose u naše ime.⁸⁷ A mediji kao društveni agensi bi upravo trebali djelovati prije donošenja odluka i spriječiti da se one donose u ime građana.

Zaključimo ovaj dio riječima Nenada Verovšeka: „Još uvijek se traže granice koje će proizvodnjom uznemirenih čitatelja, slušatelja i gledatelja (bila to opasnost svjetske zaraze, globalnih terorista ili podizanje proizvoljnih 'razina opasnosti' na crveno ili ljubičasto...) stvoriti i pogodno okruženje za ograničavanje demokratskih sloboda opet u ime tih istih sloboda.“⁸⁸ A za

---

⁸⁵ Fejzić-Čengić, Fahira, *Život je veći od svake obmane*, FPN Sarajevo, Sarajevo, 2022., str. 71.

⁸⁶ Fejzić-Čengić, Fahira; Sofradžija, Halima *Uvod u studije medija*, FPN, Sarajevo 2022., str. 32.

⁸⁷ Alić, Sead, *Virus kao medij, (Mediji, pandemija, infodemija)*, Sveučilište Sjever i CFM, 2021., str. 24., dostupno na: seadalic.com

⁸⁸ Vertovšek, Nenad *Noam Chomsky i kritika suvremenih medija*, Golden Marketing, Zagreb, 2017. (Prema: Fejzić-Čengić, Fahira; Sofradžija, Halima, *Uvod u studije medija*, FPN, Sarajevo 2022., str. 15.)

ispitivanje ovih granica služe mas-mediji i baš kako je pandemija otkrila sve slabe tačke i krhkost zdravstvenih i ekonomskih sistema u državama, tako je još jednom pokazala i snagu medija (globalnih, regionalnih, lokalnih) u usmjeravanju društva.

5. Naobrazba i etičke kompetencije novinara

Definisati sintagmu „komunikološka naobrazba“, čime bismo željeli započeti ovo poglavlje, mora se priznati, nije jednostavno s obzirom na to da novinarstvo krasi epiteti poput onog da se radi o „otvorenoj“ profesiji, što znači da nužno ne zahtijeva ni prethodno formalno obrazovanje niti odgovarajuću diplomu, te da spada u red „mekih“ profesija, koju, nakon odgovarajuće obuke u redakciji i sticanja potrebnih praktičnih vještina može obavljati bilo koji pripadnik neke od tzv. „tvrdih“ profesija (npr. medicina, farmacija, pravo, arhitektura,...), dok obratno nije moguće.⁸⁹ Upravo u tome između ostalog i leži jedinstvenost novinarstva kao zanimanja - uvriježeno mišljenje da bavljenje njime zahtijeva više talent, nego određeno (formalno) obrazovanje.⁹⁰ Lorimer ipak tvrdi da je nivo obrazovanja novinara (barem u razvijenim zemljama) obično viši od prosječnog te da je jedna od najvećih prednosti obrazovanja ta što viši stepen obrazovanja novinara znači i izraženiju kritičnost prema profesiji i prema poslodavcima.⁹¹ A rekli bismo, i kritičnost prema društvenim pojavama i fenomenima koje jedan novinar u svome svakodnevnom radu susreće. Bti kritičan prema nečemu i ukazivati na opasnosti, usmjeravati i educirati građane moguće je tek ukoliko je novinar prošao kroz „veoma složen, visokosofisticiran proces sticanja teoretskih i praktičnih znanja iz oblasti komuniciranja i novinarstva.“, kako profesor Tucaković definiše obrazovanje novinara.⁹²

Obrazovanje novinara odnosi se na poznavanje profesionalnih standarda izvještavanja, a to su istinitost, poštenje, tačnost, uravnoteženost i nepristrasnost. Obrada (izvještavanje, pisanje) neke teme ne ovisi tek o novinarskim vještinama, već i o specijalističkom *znanju* i novinarskom *obrazovanju*, a to posebno važi u današnjim uslovima kada se novinari susreću sa sve većom količinom vijesti, a teme izvještavanja postaju sve teže i složenije.⁹³ Dakle, možemo reći da profesionalno obrazovanje za novinara mora prenositi „specijalističko znanje i komunikacijske vještine, posebno: prezentacijske i komunikacijske tehnike specifične za medije, znanje o oblikovanju novinarskih proizvoda, metode istraživanja i provjere informacija, načela medijskog zakona, poznavanje oblika natjecanja i medijskih struktura. Uz to, potrebno je široko opće

---

⁸⁹ Radojković, Miroljub; Stojković, Branimir, *Informaciono komunikacioni sistemi*, Clio, 2004., str. 163.

⁹⁰ Kunczik, Michael; Zipfel, Astrid, *Uvod o znanost o medijima i komunikologiju*, Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb, 2006., str. 69.

⁹¹ Lorimer, Rolend, *Masovne komunikacije*, Clio, 1998., str.150.

⁹² Tucaković, Šemso, *Leksikon mas-medija*, Prosperitet, Sarajevo, 2004., str. 233.

⁹³ *Abeceda novinarstva*, priručnik, Konrad-Adenauer-Stiftung, 2019., str. 411-412.

obrazovanje i specijalističko znanje iz određenih područja. Također se preporučuje kontinuirano daljnje obrazovanje⁹⁴ U profesionalne kompetencije spadaju i odabir vijesti, uređivanje, pisanje i proizvodnja, ali i znanje iz komunikologije i područja medijske ekonomije, politike, prava i tehnologije. U stručnost spada i poznavanje osnovnih pitanja iz oblasti prava, privrede, sveobuhvatno orijentacijsko znanje o osnovnim društvenim pitanjima.⁹⁵ Polazna osnova komunikološkog obrazovanja jeste razumijevanje novinarstva i svijest novinara o svojoj ulozi i ulozi novinarstva u društvu. Dakle, svijest o vlastitoj odgovornosti spram javnosti i društva temelj je za svako dalje obrazovanje. Sve ovo ćemo smatrati bitnim odrednicama komunikološkog obrazovanja jednog novinara.

Novinari imaju ne samo informativnu, nego i edukacijsku, socijalizacijsku i orijentacijsku ulogu, stoga se uvijek naglašava njihovo sveobuhvatno obrazovanje. Kada je u pitanju obrazovanje novinara u BiH, a autorica Lejla Turčilo, kao jedan od najvažnijih problema navodi nedostatak prakse za vrijeme studija, s obzirom na to da je kombinacija teorijskih znanja i praktičnih vještina nužna za uspješno bavljenje novinarstvom.⁹⁶

Osim toga, nove medijske tehnologije unijele su promjene u samo novinarstvo, počev od brzine rada i pritiska na novinare da što češće objavljuju vijesti, tako da oni često zbog nedostatka vremena nisu u mogućnosti provjeriti istinitost neke informacije, odgovoriti na sva novinarska pitanja, niti je provjeriti kod najmanje dva izvora. Svakako da ovo stanje u novinarstvu i kriza kroz koju ono prolazi pred obrazovanje novinara stavlja nova pitanja. Turčilo smatra da se, uprkos ovim promjenama i krizi u oblasti novinarstva, nije mnogo promijenilo u odnosu na tako reći klasične zahtjeve obrazovanja novinara: i dalje su potrebni obrazovani novinari i cjeloživotno obrazovanje, ali i „još važnije: ono koje kreira misleće subjekte, one koji publici/javnosti pomažu da zadovolji svoje informacijske potrebe, ali i koji tu istu publiku/javnost orijentiraju, educiraju, podržavaju u aktivnoj participaciji u društvu.“⁹⁷ Međutim, koliko ovo vrijedi za portalsko novinarstvo?

Medijska stvarnost pokazuje kako neobrazovanost novinara najviše dolazi do izražaja u portalskom novinarstvu. To je razumljivo, s obzirom da se promjene u smislu brzine i količine

---

⁹⁴ Ibid., str. 412.

⁹⁵ Ibid., str. 413.

⁹⁶ Turčilo, Lejla, *(P)ogledi o medijima i društvu (Članci, eseji, istraživanja)*, Vlastita naklada, str. 118.

⁹⁷ Ibid., str. 119.

objavljivanja te pojava tzv. copy paste vijesti najviše odražavaju u online sferi. Jasno je da za ovakvo novinarstvo, obrazovan novinar koji je prošao kroz „složen, visokosofisticiran proces sticanja teoretskih i praktičnih znanja iz oblasti komuniciranja i novinarstva“ i nije neophodan. U nastavku teksta navest ćemo neke primjere koji ukazuju na niske obrazovne i profesionalne kompetencije portalskog novinarstva.

Zapaža se da su postali popularni naslovi koji su sročeni na način da su više svojstveni uličnom govoru i svakodnevnom obraćanju, a nikako nisu primjereni javnoj komunikaciji Tako je česta upotreba priloga „evo“, pa su prisutni naslovi: „*U svakoj hrani postoje pesticidi, evo na koji način ih možete ukloniti...*“, „*Šta donosi igranje u Evropi: Evo koliko su zaradili klubovi iz regiona, Zvezda ubjedljivo prva*“, „*Vlada FbiH usvojila izvještaj o izvršenju budžeta, evo kako se poslovalo u prvih pola godine*“, „*Završnica Sarajevo Film Festivala: Evo koje naslove vrijedi pogledati danas*“, itd., primjera zaista ima mnogo.

Pokazatelj profesionalnih nekompetencija jeste i neumjesno pisanje o ratovima i tragedijama. U članku koji nastoji dati komentar geopolitičkih dešavanja, izostao je ozbiljan pristup koji ova tema zahtijeva, a o ratu, stradanjima i sukobima koje članak tretira, piše se skoro u nekom zabavno-sportskom tonu, npr: „*kao šlag na tortu, na kraju radne sedmice svijet je potresao još jedan sukob i to na Bliskom Istoku.*“, a na kraju istog pasusa novinar piše: „*Nažalost, u sukobima su stradali i brojni civili, uključujući i petogodišnje dijete.*“⁹⁸

6.1. Etika se prilagođava zahtjevima profita

Stručna naobrazba preduvjet je svakog moralnog i etičnog novinarskog djelovanja, a od svih kompetencija koje se stječu (između ostalog) obrazovanjem, čini se da novinarima danas najviše nedostaje onih etičkih. Obrazovanjem novinar stječe ne samo komunikološko znanje, komunikacijske i novinarske vještine nego i svijest o vlastitoj odgovornosti i o novinarskim obavezama. U nastavku se bavimo etičkim kompetencijama novinara, a prije toga je važno istaći i da se etika u novinarstvu ne može posmatrati isključivo kao pitanje osobnog morala i

---

⁹⁸ <https://www.klix.ba/vijesti/svijet/globalni-geopoliticki-haos-kako-su-se-u-sedam-dana-smjestila-cetiri-velika-sukoba/220808034>

opredjeljenja novinara, jer je on uvijek dio većeg, medijskog sistema, ali i društva u kojem živi, tako da je njegova lična i profesionalna etika uvijek tek odraz društvenih vrijednosti.

Kršenje etičkih standarda u novinarstvu nije posljedica isključivo neznanja, česti su slučajevi svjesnog nepoštivanja etike, i to je najčešće u senzacionalističkim obradama društvenih tema, dok je ponekad je rezultat pritiska urednika, vlasnika medija ili lične koristi koju novinar ostvaruje snižavajući etičke standarde društvenog komuniciranja.⁹⁹ Kako su nove tehnologije nametnule brži tempo rada i površniji pristup temi, radi kraćih formi i većeg broja objava, to je za očekivati da u portalskom novinarstvu nailazimo na najčešća kršenja etičkih standarda. Među faktore koji su naviše uzjicali na pad etičkih standarda u medijima ali i među novinarima Turčilo navodi sljedeće: nepotpuna i neprecizna zakonska regulativa (o finansiranju medija, o transparentnosti vlasništva, o oglašavanju), politički i ekonomski utjecaji, sprega vlasti i moći, sprega vlasnika i lojalnih urednika, prijetnja otkazom ukoliko novinar ili novinarka izvještavaju o temama koje se ne služu sa uređivačkom politikom.¹⁰⁰ U slučaju kojeg ćemo analizirati, čini se da su etičke kompetencije novinara popustile pod utjecajem profita i borbe za klikove, ali i nedovoljne svijesti o ulozi novinarstva.

Tragedija koja se desila u Beogradu 03.05.2023. godine kada je trinaestogodišnji dječak pucao iz vatrenog oružja i ubio osmero učenika i čuvara, a ranio šestero djece i nastavnicu (kasnije, sredinom maja, još dvoje učenika preminulo je od zadobijenih rana) u Osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“ ostavila je nijemom cijelu regiju. Bila je to udarna vijest u svim srbijanskim i regionalnim medijima, koji su uživo prenosili press-konferenciju srbijanskog predsjednika Aleksandra Vučića, bili prisutni na mjestu događaja i izvještavali javnost o novim činjenicama. Radilo se o masovnom ubistvu sa nekoliko „teških“ i zastrašujućih činjenica:

- ubistva je počinio maloljetni dječak (13 godina), kojem se ne mogu se izreći krivične sankcije (prema zakonu, dijete koje u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršilo 14 godina ne podliježe krivičnim sankcijama);
- dječak je skoro profesionalno rukovao s vatrenim oružjem;
- oružje je uzeo iz očevog sefa;
- kako se kasnije pokazalo, dječak je unaprijed detaljno isplanirao napad;

---

⁹⁹ Ibid., str. 62.

¹⁰⁰ Ibid., str. 62.

- i medijima dodatno zanimljiva, rekli bismo i važna činjenica: dječak potiče iz ugledne, dobrostojeće porodice, čiji su roditelji visokoobrazovani (otac doktor, a majka zaposlenica u jednom ministarstvu)

Ovakvi osjetljivi događaji, o kojima ni medijima, a ni novinarima nije lahko izvještavati, zahtijevaju posebno profesionalan i etičan medijski pristup. Međutim, suprotno profesionalnim i etičkim pravilima profesije i Članu 18. Kodeksa za štampane i online medije BiH¹⁰¹, ali i Članu 7 Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku¹⁰², u medijima je objavljen identitet dječaka, pa se ubrzo nakon tragedije saznalo njegovo puno ime i prezime. Povrh toga, prikazana je i fotografija dječaka-ubice, kako su ga mediji nazivali, pri čemu je tek dio lica prekriven (horizontalna crna traka preko očiju), na takav način da bi ga se lako moglo prepoznati, nakon što se fotografija jednom pogleda. Fotografija i ime dječaka, bez navođenja punog prezimena objavljeni su već prvi dan (npr. srbijanski portal Nova.rs), a već 04.05. bh. portal Klix.ba u svojim člancima navodi i puno ime i prezime.¹⁰³

Medijsko izvještavanje lišeno senzacionalizma, posebno kada su u pitanju internetski portali, o tragedijama poput ove više je izuzetak nego pravilo i ovaj događaj to potvrđuje. U kontekstu senzacionalističkog i krajnje neetičnog pisanja o ovoj temi, našu pažnju posebno su privukli članci objavljeni na portalu Radio Sarajevo nakon nešto više od mjesec dana od događaja. Objavljena je serija članaka, u kojima su se čitatelji najčešće obavještavali o sporednim i nebitnim detaljima o tome kako je počinitelju u pritvoru, ko ga može posjećivati, a zatim i o porodici osumnjičenog dječaka, kuda se kreću, jesu li pokušali izaći iz države, prodati imovinu, o tome da traže notara i sl. Tako u jednom članku pišu o *špekulacijama* o moguće četiri opcije koje ima porodica dječaka koji je počinio ubistva, te se u članku navodi kako je najmanje realna opcija po njih „*ostanak u Srbiji i život po starom*“. Ovo dakako nije u skladu s profesionalnom

---

¹⁰¹ „U postupanju s djecom i maloljetnicima novinari i urednici su dužni biti krajnje obazrivi, poštujući dobre običaje i Konvenciju u pravima djeteta i polazeći od najboljeg interesa djeteta. Novinari i urednici dužni su da zaštite identitet djeteta u postupcima u kojima je inače isključena javnost. Novinari i urednici ne smiju direktno ili indirektno identificirati djecu mlađu od 18 godina u slučajevima kada su djeca žrtve, svjedoci ili optuženi u krivičnom postupku“, dostupno na stranici Vijeća za štampu i online medije BiH: <https://vzs.ba/kodeks-za-stampane-i-online-medije-bih/>

¹⁰² „Pravo na privatnost maloljetnog počinioca krivičnog djela se poštuje u svim fazama postupka tako da se u medijima neće objaviti ime i drugi podaci koji otkrivaju identitet maloljetnika“, *Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*, „Sl. Novine FBiH“, br. 7/2014 i 74/2020

¹⁰³ Članci dostupni na: <https://www.klix.ba/vijesti/regija/ubica-u-beogradskoj-skoli-aktivno-trenirao-airsoft-taktiku-s-treninga-koristio-u-zlocinu/230504129> i <https://www.klix.ba/vijesti/regija/otac-djecaka-koji-je-pobio-ucenike-u-beogradskoj-skoli-u-stanu-drzao-arsenal-oruzja/230504105>

etikom niti sa osnovnim ljudskim osjećajem za primjereno, jer se, kako su to novinari tokom obrazovanja imali usvojiti, „poštovanje čovjekove ličnosti i dostojanstva izražava i time što novinar pristupa javnom tretiranju osjetljivih tema sa izoštranim osjećanjem za ono što je u skladu sa etikom.“¹⁰⁴ Radi bolje preglednosti ovih „školskih primjera“ pogubnog, neetičnog i senzacionalističkog pisanja, navest ćemo pune naslove objavljenih članaka, jedan ispod drugog. Sadržaj članaka nećemo analizirati, jer bi nam to oduzelo više prostora, ali i zbog toga što je samo navođenje naslova dovoljno relevantno.

- *Majka dječaka ubice iz Beograda povukla zapanjujući potez: Ovo može značiti samo jedno!* (objavljeno 17.06.)
- *Porodica dječaka iz Beograda užurbano traži notara. Ovo je njihov plan: 'Imaju četiri opcije'* (objavljeno 22.06.)
- *Majka Koste K. Pokušala otići iz Srbije: Evo gdje se nalazi sada* (objavljeno 25.06.)
- *Poznati novi detalji o dječaku koji je počinio masakr u Beogradu: Uporno traži jednu osobu* (objavljeno 29.06.)
- *Dječaka koji je počinio masakr u Beogradu policija čuva 24 sata: ovo su tri glavna razloga* (objavljeno 30.06.)
- *Porodici dječaka iz Beograda propao plan: Htjeli napustiti zemlju, ali im se sve pokvarilo* (objavljeno 01.07.)
- *Poznati uslovi u kojima boravi dječak koji je počinio masakr u Beogradu, evo ko ga smije posjećivati* (objavljeno 04.07.)
- *Advokat iznio šokantan detalj o dječaku koji je počinio masakr u Beogradu: U kojem slučaju ide kući?* (objavljeno 12.07.)
- *Dječak iz Beograda opisao kako je dobio želju da ubija: Evo na koji način je došao do očevog oružja* (objavljeno 17.07.)
- *Dječak koji je izvršio masakr u Beogradu svjedoči protiv svog oca: Na ovih pet pitanja će odgovarati* (objavljeno 18.07.)

Naslovi predstavljaju kršenje Kodeksa novinara BiH u kojem se kaže: „Novinar treba štiti čovjekovu ličnost i njegovu intimu od neopravdanog i senzacionalističkog razotkrivanja u javnosti. Posebno treba biti pažljiv kad saopćava o nesrećama, porodičnim tragedijama,

---

¹⁰⁴ Nuhić, Muhamed, *Javna riječ i odgovornost*, Filozofski fakultet u Tuzli, Tuzla, 1999., str. 57.

bolestima, o djeci i maloljetnicima.“¹⁰⁵ te Člana 15. (Poštovanje privatnosti) Kodeksa za štampane i online medije u BiH: „Teme koje uključuju osobne tragedije obzirno će se obrađivati, a pogođenim ličnostima prići će se diskretno i sa suosjećanjem. Posebna se pozornost, obazrivost i odgovornost zahtijeva pri izvještavanju o samoubojstvima, nesrećama, osobnim tragedijama, bolestima, smrtnim slučajevima i nasilnim djelima. Novinari i urednici izbjegavati će objavljivanje punog identiteta žrtava i uznemirujućih sadržaja, osim kada je riječ o iznimnom javnom interesu.“

O počinitelju se nakon događaja pisalo senzacionalistički, često koristeći termine koji unose dodatnu dramu i djeluju isključivo afektivno. Javni interes je donekle i zahtijevao informacije o odgovornosti roditelja maloljetnog počinitelja, da li su privedeni i ispitani, ali ne i informacije o njihovim namjerama i kretanjima, jer su i oni donekle žrtve ove tragedije. Ali, čak ni kada se izvještava i piše o tragedijama, javni interes ne opravdava senzacionalističke i neumjesne naslove. Kao da događaj sam po sebi nije dovoljno tragičan, žalostan i dramatičan, ovakvim naslovima se u konačnici proizvodi *medijski spektakl*.

Dan nakon ove tragedije desio se i incident u kojem je bivši učenik jedne bihačke srednje škole prijetio da će počiniti isti zločin te je naveo da u dječaku iz Beograda vidi svog uzora i heroja¹⁰⁶, a samo 40 dana nakon događaja u Beogradu, u osnovnoj školi u Lukavcu dječak sa nepunih 14 godina je pucao u svog nastavnika. Da bi se sa sigurnošću utvrdila uzročna povezanost ovih „postincidenata“ i medijskih članaka sa naslovima poput onih da „*Od svih masovnih ubica u historiji mlađih od 14 godina niko nikad nije ubio toliko žrtava kao Kecmanović*“¹⁰⁷ te da „*Nijedno dijete uzrasta dječaka nikad nije ubio više ljudi*“¹⁰⁸ ili onog u kojem se navodi precizna statistika za *koliko* sekundi je dječak uspio upucati *koliko* osoba i uz pomoć *koliko* hitaca¹⁰⁹ (baš kao da se radi o sportskom natjecanju), potrebno je istraživanje koje bi uključivalo

---

¹⁰⁵ Ibid., str. 74.

¹⁰⁶ „Onaj dječak što je ubio osmero djece je kraljina za mene! Onakvo nešto i ja spremam već duže vrijeme za ekonomsku školu u Bihaću. Bit će nezapamćen masakr u Bihaću, to vam se kunem životom! Kad ste me znali svi osuđivati i izbjegavati, zbog toga će da bude terror“ Cijeli članak na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/mladic-iz-bihaca-najavio-masakr-skola-ciji-je-on-bivsi-ucenik-obavijestila-nadlezne/230504060>

¹⁰⁷ <https://www.klix.ba/vijesti/regija/od-svih-masovnih-ubica-u-historiji-mladjim-od-14-godina-niko-nikad-nije-ubio-toliko-zrtava-kao-kecmanovic/230504022>

¹⁰⁸ <https://www.bl-portal.com/region/tragedija-u-beogradu-nijedno-dijete-uzrasta-djecaka-nikad-nije-ubilo-vise-ljudi/>

¹⁰⁹ <https://avaz.ba/vijesti/crna-hronika/827754/kosti-kecmanovicu-bilo-potrebno-120-sekundi-da-upuca-16-ljudi-ispalio-57-hitaca>

multidisciplinarni pristup psihologije, sociologije, pedagogije i komunikologije. Međutim i sama novinarska struka je već davno utvrdila i upozorila kakve posljedice može imati senzacionalizam u medijima, pa navedimo odlično objašnjenje Dušana Slavkovića: „Senzacionalističko pisanje oslanja se na šokantne podatke i drastične primjere i u najvećem svom dijelu populariše asocijalno ponašanje, a kod mladih ljudi može da bude podstrekač za određene prestupničke akte.“ Dalje navodi: „Senzacionalizam posebnu pažnju posvećuje tehnicima i postupcima izvršenja krivičnih djela, morbidnim scenama, detaljno opisuje saobraćajne nesreće, ističe spretnost i dovitljivost kriminalaca i gangstera, forsira različite konflikte na relaciji muškarac-žena, itd.“¹¹⁰ On kaže da je senzacionalizam (latinski: *sensatio* – uzbuđenje, zanimljiv događaj, vanjski utisak koji izaziva uzbuđenje) u novinarstvu poseban način obrade životnih činjenica, davanje većeg ili veoma velikog značaja nečemu što objektivno ne zaslužuje nikakvu ili veoma malu pažnju.¹¹¹

Iako se radi o događaju bez presedana na našim prostorima, sa specifičnim i kako smo već naveli, „teškim“ činjenicama, istraživanje uzroka koji su doveli do toga da dječak počini ovo djelo su pitanja za psihijatriju, psihologiju, kriminologiju, a ne bi trebalo biti „predmet“ medijskog naslova („*Dječak iz Beograda opisao kako je dobio želju da ubija*“) i elaboracije u članku, a što je potkrijepljeno sa „*prema saznanjima srbijanskih medija*“. Težina slučaja zahtijeva psihološku, psihijatrijsku procjenu maloljetnog počinioca, ovakve kratke informacije, *serijski* saopštavane preko internet portala su kontraproduktivne i teško se oteti dojmu da je događaj predstavljen kao *reality show*, dok čitatelji preuzimaju ulogu *gledatelja* ispred ekrana, željnih da saznaju sljedeću šokantnu činjenicu. Ali, to moralno medijsko posrtanje kao da je bilo nevažno i neprimjetno u odnosu na veličinu tragedije koja se desila i u odnosu na potrebu javnosti da sazna što više sporednih detalja.

6.2. Rezime

Da li je uzrok ovakvog pisanja komunikološka, novinarska neobrazovanost, nepoznavanje profesionalnih standarda i etičkih kompetencija? Da li su mediji smatrali da jedan ovakav događaj bez presedana zaslužuje izvještavanje oslobođeno bilo kakve profesionalne zadržke o

---

¹¹⁰ Slavković, Dušan, *Biti novinar*, Naučna knjiga, Beograd, 1988., str. 36.

¹¹¹ *Ibid.*, str. 36.

objavljivanju svih činjenica do kojih se došlo, pa čak i onih koje nisu provjerene, i onih koje zadiru u privatnost? Ne bismo rekli da se ovdje radi o teškoj etičkoj dilemi, pri čemu bi novinar morao vagati između interesa javnosti da sazna određene činjenice i zaštite onih o kojima se piše. Sa takvim dilemama se novinari svakako susreću, ali one samo pokazuju njihovu ličnu i profesionalnu moralnu odgovornost, pa ako ponekad i pogriješe u konačnoj odluci, iza nje je ipak stajala iskrena borba da se postupi ispravno i u interesu javnosti. Ovdje nije bilo moralne borbe, jedina borba bila je ona za klikove, tj. za profit. Nadnaslovi poput „*Nova saznanja*“, „*Isplivali novi detalji*“ lišeni su empatije za ovu tragediju, a mediji/novinari bi svojim pisanjem o njoj morali podsticati ozbiljnost, nijemost, istinsku zapitanost i vlastito sučeljavanje sa teškim pitanjima koje je pred nas stavio ovaj događaj. Međutim, u prvi plan se stavlja „*novum*“, što nije (ili ne mora biti) pogrešno, jer informacija se temelji na novumu. Ali kada su novumi prosti „update“ u seriji senzacionalističkih nadnaslova, naslova i tekstova koji se bore za što veću čitanost i broj pregleda, onda vijest, članak, izvještaj, informacija gube istinski smisao i vrijednost, a utapaju se u trend društvene spektakularizacije, tj. učestvuju u pretvaranju „svega teškog i ozbiljnog, zbiljskog i uistinu vrijednog u spektakl, što politički, što kulturni, što medijski.“¹¹²

Spektakl se ubrzo proširio i na online sferu trgovanja, pa su se na jednoj internet platformi pojavile majice sa likom maloljetnog počinioca koje su se mogle kupiti za neznatnu sumu novaca. Na neki način, dječak-ubica je postao heroj; nakon ovog događaja oglasili su se i drugi učenici, iskazujući svoje prijetnje drugima za koje misle da zaslužuju osvetu, a jedan (slučaj u Lukavcu) je i počinio zlodjelo upucavši nastavnika. Sve izgleda kao neka lančana reakcija zlih događaja, sa mnogim karikama, jedna od kojih su svakako mediji, sa izraženo senzacionalističkim pristupom temi, bez svijesti o tome kako će svaka napisana riječ odjeknuti u javnost, djelovati na nekog pojedinca kojem možda fali samo jedan podstrek za prestupničko delo, ali sa itekako razvijenom svijješću da, radi čitanosti i klikova, treba njegovati pathos, nauštrb ethosa i logosa. Zaključimo da je urušavanje kvalitetnog i profesionalnog novinarstva (barem kada je u pitanju portalsko novinarstvo) primarno rezultat želje za profitom, pa tek onda nedovoljne obrazovanosti novinara. Poznavanje etičkih kompetencija i njihovo primjenjivanje također trebamo razlikovati. Priznajući da su novinari često pod pritiskom urednika i portalskih

---

¹¹² Fejzić-Čengić, Fahira, *Nelagode s medijima*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016., str.18.

politika, ostaje jedino da se pitamo gdje se izgubio lični moralni kompas novinara koji u senzacionalističkom duhu piše o možda najvećoj tragediji kojoj je svjedočio u svojoj novinarskoj karijeri.

6. Nove medijske tehnologije kao žarište kontrole, neslobode i straha

Veliki dio globalne komunikacije danas se odvija u *cyberspaceu*, svijetu za kojeg David Bell kaže da je „novi univerzum, paralelni univerzum stvoren i održavan svjetskim računalima i komunikacijskim linijama.“¹¹³ A najveću pažnju u tom cyberspaceu zaokupljaju nove medijske tehnologije. Najprostije kazano, to su tehnologije koje obuhvataju komunikacijske alate/platforme koje su vezane isključivo za Mrežu, odnosno online svijet blogova, društvenog umrežavanja te platforme društvenih medija. Njihova osnovna karakteristika je digitalizacija, a prednosti digitalnih informacija su podložnost umrežavanju, mogućnost pohranjivanja velikih količina na jako malom prostoru, te mogućnost distribuiranja ogromnom broju korisnika odjednom. Upravo ove karakteristike su radikalno utjecale na brzinu i mogućnosti novih medijskih tehnologija.

U ovakvom online, virtuelnom svemiru, gdje se informacije u jednoj sekundi razmjenjuju i protiču u neviđenim brzinama i količinama, nadzor i kontrola nad informacijama, ali i samim korisnicima je postao neizbježan, upravo u skladu sa Lorimerovom tvrdnjom da „s porastom količina informacija raste i stepen kontrole“.¹¹⁴ Kada govorimo o kontroli, neslobodi i strahu koji su jedan od najvažnijih problema u kontekstu novih medijskih tehnologija, zapravo govorimo o online nadzoru, odnosno pojavi „kada se internet koristi za praćenje ili posmatranje nečijeg ponašanja“.¹¹⁵

6.1. Kako se ostvaruje nadzor

Sveprisutna, i više nimalo i nikome strana pojava međusobnog online posmatranja i praćenja korisnika, željnih znatiželje o tuđim životima, odnosno horizontalni ili društveni nadzor neće biti u većoj mjeri predmet našeg interesa, mada ćemo kasnije na primjerima pokazati kakve sve strašne posljedice može imati savremena potreba (ovisnost), posebno mlađih generacija, da se bude viđen, popularan i praćen na društvenim mrežama, pokazujući kako upravo ova dimenzija, nenametnuta (barem ne direktno) od neke institucije ili kompanije, izaziva strah i oprez, barem

---

¹¹³ Bell, David, *An Introduction to Cybercultures*, Routledge, London, 2001. str.7.

¹¹⁴ Lorimer, Rolend, *Masovne komunikacije*, Clio, 1998., str. 196.

¹¹⁵ Čejko, Meri, *Superpovezani*, Clio, 2019., str.100.

kod onog dijela građana koji su još uvijek sposobni imati kritički stav spram sve više tehniciziranog svijeta i njemu svojstvenih komunikacijskih sredstava. U ovom dijelu rada prioritetno ćemo dakle pokazati kako djeluje vertikalni nadzor, odnosno onaj kojeg vrše društvene institucije koje posjeduju moć.¹¹⁶ Autorica Meri Čejko u svojoj knjizi „Superpovezani“ za vertikalni nadzor kaže da je to nadzor kod kojeg „postoji čvrsta hijerarhijska struktura moći, kao kad vlade ili korporacije nastoje da utiču na stanovništvo, da njime upravljaju, da ga štite ili usmjere njegovo ponašanje... U mnogim slučajevima, posmatrani ljudi ne znaju da su pod nadzorom ili da je ta aktivnost sveobuhvatna ili trajna. Budući da je struktura moći asimetrična i u njoj oni nisu u prednosti, moguće je da naprosto smatraju da nemaju načina da se tom nadzoru opiru.“¹¹⁷ Nadzor može varirati od praćenja online aktivnosti od strane poslodavaca i drugih institucija koje žele biti sigurni da korisnici slijede smjernice, do državnih istraga na visokoj razini o pogrešnim aktivnostima.

Kontrola ostvarivana kroz medije svakako nije nova pojava i nije vezana isključivo za nove tehnologije, mada su se nove medijske tehnologije, mogli bismo tako reći, usavršile kada je u pitanju manipulacija i kontrola konzumenata. Međutim, ta kontrola se u tehnološkoj eri bitno razlikuje, jer su kontrola i nadzor koji nove tehnologije omogućavaju, sveobuhvatni i prodiru do takvih podataka korisnika kakvi nikada ranije nisu bili dostupni, niti su obuhvatali tako veliki broj građana. Kontrola putem medija ranije se ostvarivala preko (zvaničnih) medijskih institucija, a pod utjecajem političkih ili ekonomskih faktora moći, plasirajući informacije koje pogoduju vlastima, raznim manipulacijama, spinovima i sl. Današnja tehnologija od koje se konzumenti rijetko odvajaju, dizajnirana je i osmišljena tako da algoritmi¹¹⁸ svakog trenutka prate i prikupljaju informacije o korisnicima, te ih bilo kada mogu zloupotrijebiti. (Pogubna) prednost je u tome što svaki pojedinac posjeduje uređaj preko kojeg se nadzor može vršiti, bio on toga svjestan ili ne (pametni telefoni, laptopi, ili neki drugi digitalni uređaj), te je stalno povezan na internet. Sve što podijelimo na mreži, na društvenim medijima koristi se kao roba i prodaje kompanijama kojima su naše lične preferencije dragocjene, kako bi nam mogle slati odgovarajuće oglase. Čak i kada je naš pametni telefon samo prisutan tokom razgovora s nekim,

---

¹¹⁶ Više o razlici između vertikalnog i horizontalnog nadzora vidjeti u: M.Čejko, *Superpovezani*, str. 100-111.

¹¹⁷ Ibid., str. 101.

¹¹⁸ Yuval Noah Harari u svojoj knjizi *21st Lessons for the 21st Century* iznosi zanimljivo upozorenje da će moć postepeno prelaziti s ljudi na algoritme, uništavajući tako individualnu slobodu ljudi. Algoritmi nas „prate“, nadziru, skeniraju i donose zaključke o nama, pretvarajući čak i naša osjećanja u biohemijske mehanizme zasnovane na kalkulaciji (str. 35-36.)

ubrzo će nam, prilikom surfanja po internetu iskakati reklame koje nude upravo ono o čemu je u tom razgovoru bilo govora. Dakle, ako govorimo o faktorima koji omogućavaju veliki stepen kontrole putem novih medija, možemo reći da su to besplatan pristup internetu i otvorenost kibernetičkog prostora (lahkoća pristupa online informacijama), naše svakodnevno uplovljavanje u cyberspace, u virtuelni, online svijet, te sveprisutni tehnološki uređaji koji nas uvode u taj online svijet.¹¹⁹

6.1. TikTok između zabave za konzumente i rizika za nacionalnu sigurnost zapadnih zemalja

U kontekstu kontrole i nadzora, posebno zanimljive su platforme društvenih mreža, od kojih neke okupljaju i više od milijardu korisnika Planete. Upravo putem društvenih mreža su se dogodile neke od najvećih i najrevolucionarnijih promjena na internetu i svaka nova internet platforma imala je različite utjecaje na svijet.¹²⁰ Među prvima koji je stekao dotad neviđenu planetarnu popularnost jeste Facebook, koji i danas ima najveći broj korisnika (više od 2 milijarde). Sve društvene mreže u pravilu jako brzo dožive globalnu popularnost, a broj korisnika se eksponencijalno povećava. Jedna od posljednjih jeste TikTok, kineska aplikacija osnovana 2016.g. i prvobitno zamišljena kao platforma za razmjenu videosadržaja kratkog zabavnog formata. U kratkom periodu je izrasla u globalnog pokretača trendova u raznim oblastima – muzici, ishrani, kulturi, vijestima pa i politici. Dostupna je na 155 tržišta, na 75 jezika, a prema podacima iz marta 2022.g. imala je preko 1,2 milijarde korisnika. TikTok se smatra društvenom mrežom za mlade, što potvrđuju i statistički podaci koji kažu da je oko 43 % globalne publike TikTok-a staro između 18 i 24 godine, 32 % ima između 25 i 34 godine, a samo 3,4 % korisnika je starije od 55 godina.¹²¹

Prema dostupnim podacima, TikTok koristi 100 miliona Amerikanaca. U trenutno složenim geopolitičkim uslovima u kojima se SAD i Kina međusobno nadmeću za dominantnu ulogu u globalnom političkom poretku, SAD ali i evropske zemlje smatraju ozbiljnom nacionalnom

---

¹¹⁹ V. Dimitrova, Daniela, *Global Journalism, Understanding World Media Systems*, Rowman & Littlefield, London, 2021. str.84-85.

¹²⁰ Ibid., str. 78-79.

¹²¹ Informacije preuzete sa sljedećih internet stranica: <https://www.businessofapps.com/data/tik-tok-statistics/> i <https://www.omnicoreagency.com/tiktok-statistics/>

prijetnjom i sigurnosnim rizikom mogućnost da kineske vlasti prisile kompaniju ByteDance, u čijoj je vlasti aplikacija TikTok, da podatke američkih/evropskih korisnika zloupotrijebi, tj. proslijedi državi. Pozivi na zabranu TikToka na vladinim uređajima uslijedili su nakon što je direktor FBI-a Christopher Wray u novembru 2022.g. rekao da platforma predstavlja rizik za nacionalnu sigurnost te da bi kineska vlada mogla koristiti TikTok za kontrolu softvera na milionima uređaja i podstaći narative kako bi podijelili Amerikance oko Tajvana ili drugih pitanja. Iako kompanija tvrdi da se svi podaci američkih korisnika pohranjuju isključivo u SAD-u, Bijela Kuća je u februaru 2023.g. naredila da se aplikacija ukloni sa svih uređaja američke savezne vlade.¹²²

Iako TikTok nije u vlasništvu niti pod kontrolom kineske vlade, kako je prilikom saslušanja pred odborom američkog Kongresa potvrdio izvršni direktor ove kompanije Shou Zi Chew te ne postoje nikakvi dokazi da je kineska vlada pristupila korisničkim podacima kompanije ByteDance, SAD nisu jedina zemlja koja je zabrinuta zbog stvarne svrhe ove popularne kineske aplikacije. Među onima koji su zabranili kinesku aplikaciju na službenim telefonima, iz sigurnosnih razloga, a nakon što je objavljeno da kompanija navodno prikuplja najviše podataka o korisnicima (više od drugih društvenih mreža) su i Australija, Novi Zeland, Norveška, Kanada te Evropski parlament, Evropska komisija, dok je NATO zabr.g.anio zaposlenicima preuzimanje aplikacije na uređaje koje je osigurao NATO.¹²³ Iako je svakako diskutabilno da li se ovdje radi o sigurnosnim ili političkim razlozima za donošenje ovakvih zabrana, te je očito da se SAD i Evropa boje potencijalne prijetnje, bez dokaza o zloupotrebi, ovaj primjer jako dobro pokazuje koliku moć imaju nove medijske tehnologije i kako je od presudne važnosti u čijim rukama se nalazi moć nad njima, odnosno nad kompanijama koje ih posjeduju.

TikTok se i ranije susretao sa sličnim prijetnjama, ne samo u SAD-u (za vrijeme Trumpove administracije) nego i u Indiji koja je bila prva zemlja koja je odlučila zabraniti TikTok, navodeći kao razlog da platforma širi pornografiju. Indijski sud tada nije odobrio zabranu,

---

¹²² <https://business-magazine.ba/2023/03/25/zasto-tiktok-zabranjen-drzavnike/>

¹²³ Internet izvori: <https://radiosarajevo.ba/magazin/zanimljivosti/europski-parlament-zabranio-koristenje-tiktoka/485802> i <https://www.klix.ba/vijesti/svijet/australija-se-pridruzila-listi-drzava-koje-su-zabranile-tiktok-na-drzavnim-uredjajima/230404004>

međutim, platforma je jednu godinu kasnije ipak zabranjena, nakon sukoba Indije i Kine oko granice, kada je TikTok optužen za špijunažu.¹²⁴

Bitno je istaći da i drugi, nekineski, tehnološki giganti, poput Google-a i Faceboka prikupljaju ogroman broj korisničkih podataka, ali nisu toliko na udaru kritika kao kineske kompanije. Bojazan postoji zbog toga što kineski zakon o zaštiti podataka uskraćuju korisnicima brisanje ličnih podataka, za razliku od evropskih zakona i zbog poznatog utjecaja države na kineske kompanije. Iako je kompanija negirala vezu sa vlastima te poduzela korake kako bi odvojila poslovanje u Kini od globalnog poslovanja, izgrađivši podatkovne centre van granica Kine i dalje postoji strah od kineskog totalitarističkog sistema i zloupotrebe podataka. (U SAD-u već postoje podatkovni centri ove kompanije). Ne treba zanemariti ni činjenicu da raspoloženje prema ByteDance i ostalim kineskim kompanijama očigledno zavisi i od geopolitičke atmosfere i odnosa koje pojedinačne vlade imaju prema ovoj državi, pa je moguće i da je kampanja protiv TikTok-a motivisana više političkim nego sigurnosnim razlozima.

Iako Kina ima dobro uspostavljenu kontrolu nad komunikacijskim sistemom tako da joj nisu strani kontrola i intervencije na internetu kako bi u drugim zemljama plasirala poruke koje idu u prilog njenim interesima¹²⁵, ovakav stav prema kineskim kompanijama svakako je licemjerman, posebno imajući u vidu poznati slučaj u vezi kršenja privatnosti podataka Facebooka iz 2018.g., kada je kompanija podijelila podatke 50 miliona svojih korisnika trećoj strani, čime je bilo omogućeno rusko uplitanje u američke izbore kada su se određenim korisnicima prosljeđivale dezinformacije.¹²⁶ Facebook se tada ipak nije bio suočio sa prijetnjama zabrane. Dvostruki standardi posebno su uočljivi poredimo li ovu borbu protiv nadzora i za sigurnost informacija sa odnosom prema Edwardu Snowdenu i Julianu Assangeu, koji su upravo zbog ukazivanja na kontrolu, manipulaciju i prisluškivanje konzumenata putem interneta bili na meti pravosudnih organa i sigurnosnih državnih agencija. William Engdhal tvrdi da su američki mediji zapravo pod većom kontrolom, nego što su to državni mediji u Kini ili Rusiji, ali je zahvaljujući

---

¹²⁴ Grgić, Velimir; Kučič, Andrea, *TikTok Book*, Media Bar, Zagreb, 2021., str.14.

¹²⁵ V. Dimitrova, Daniela, *Global Journalism, Understanding World Media Systems*, Rowman & Littlefield, London, 2021., str. 83.

¹²⁶ *Ibid.*, str. 75.

umješnosti ta kontrola prikrivena pa je Amerikanci nisu ni svjesni.¹²⁷ Istog je stava i Noam Chomsky.¹²⁸ Engdahl u svojoj knjizi „*Uništite Kinu, Što Washington čini da obuzda kineski utjecaj u svijetu*“, navodi da 2012. godine počinje američki medijski i propagandni rat protiv Kine i da su otprilike od te godine Hollywood i američki mediji usmjereni ka stvaranju predožbe o Kini kao o novoj suparnici te da je glavni dio tog kulturološkog ratovanja bio Google. On dalje navodi kako je „Google skupa s CIA-om financirao projekt nadzora interneta koji će tumarati Twitterom, blogovima i stranicama u potrazi za svakovrsnim podacima i moći predviđati budućnost.“¹²⁹

Društvene mreže, upravo zbog svoje popularnosti i broja korisnika, najpogodniji su alat za nadzor, kontrolu i manipulaciju, te širenje lažnih vijesti i dezinformacija. Osim toga, one nisu nacionalno ograničene (osim u slučaju da neka država uvede zabranu korištenja neke aplikacije, pa je tako npr. Kina zabranila Facebook, YouTube, Twitter i Instagram¹³⁰) i, neovisno od toga u kojoj državi je neka platforma osnovana, ubrzo stekne korisnike širom svijeta, što omogućava direktno komuniciranje sa stranim javnostima. Nacionalne države tako veoma lako mogu utjecati na političke ishode u drugoj zemlji.¹³¹ Tako je i ruska Agencija za internetska istraživanja provodila stratešku intervenciju preko društvenih medija, tačnije „provodila je operacije na društvenim mrežama usmjerene na veliku publiku u SAD-u s ciljem sijanja razdora u političkom sistemu SAD-a. Ove operacije predstavljale su "aktivne mjere", izraz koji se obično odnosi na operacije ruskih sigurnosnih službi s ciljem utjecaja na tok međunarodnih poslova“¹³² Upravo bojeći se kontrole i uplitanja, Twitter je ugasio 23.750 korisničkih naloga koji su bili pod kontrolom kineskih vlasti.¹³³

---

¹²⁷ Više u knjizi Williama Engdahla *Uništite Kinu, Što Washington čini da obuzda kineski utjecaj u svijetu*, Profil Knjiga, Zagreb, 2014., str. 257-258.

¹²⁸ „Takvi se mehanizmi (mehanizmi indoktrinacije, op.a.) lako zamijete u totalitarnom društvu. Mnogo ih je teže zamijetiti u sistemu ispiranja mozga pod slobodom, kojem smo izloženi i kojem svi prečesto služimo kao dobrovoljni i svjesni instrumenti“, Chomsky, Noam, *Mediji, propaganda i sistem*, Zagreb, 2002., str. 35.

¹²⁹ William F., Engdahl, *Uništite Kinu, Što Washington čini da obuzda kineski utjecaj u svijetu*, Profil Knjiga, Zagreb, 2014., str. 257.

¹³⁰ <https://balkans.aljazeera.net/news/technology/2023/3/16/reuters-sad-zahtijeva-promjenu-kineskog-vlasnistva-tiktoka-pod-prijetnjom-zabrane>

¹³¹ V. Dimitrova, Daniela, *Global Journalism, Understanding World Media Systems*, Rowman & Littlefield, London, 2021., str. 83.

¹³² Ibid. str. 84.

¹³³ Ibid. str. 84.

Iz ovih primjera očito je kako su internet i društvene mreže samo još jedno sredstvo, tačnije oružje u rukama vlada i vlasnika globalnih korporacija koje se vode isključivo profitom, te se strah od njihove zloupotrebe može skoro porediti sa strahom od nuklearnog oružja. Baš kao i kada je u pitanju nuklearni arsenal najmoćnijih država svijeta, te se međusobno uslovljavaju ograničenjem istog ili međusobno prijete upotrebom istog, tako i danas vlade svijeta strahuju od komunikacijske tehnologije posredovane internetom.

Vlasništvo i kontrola u području cyberspeca-a su krucijalna pitanja koja se često zanemaruju, možda upravo zbog činjenice da sav taj ogromni prostor podataka djeluje nematerijalan, neopipljiv i samim tim nepodložan odrednicama kojima označavamo sve ono što vidimo, što je dio materijalnog svijeta, hardvera. Međutim, cyberspace ima vrlo stvarnu materijalnu osnovu: žičane provodnike, satelite, optičke mreže i naposljetku, „ključno je pitanje ko dizajnira, posjeduje, upravlja svim hardverom potrebnim za stvaranje kibernetičkog prostora. . . . [P]ostoje razrađena i ekspanzivna politička ekonomija koja pokreće kibernetički prostorni razvoj“¹³⁴ Upravo zato ne treba nikada smetnuti s uma činjenicu da je cyberspace predmet kontrole, vlasništva i upravljanja, a nadzor, kontrolu i moć posjeduju oni koji su prednjače na polju tehnološkog znanja.

Harari upozorava i na najcrnji scenarij do kojeg kontrola pomoću novih medijskih tehnologija može dovesti, onaj u kojem čovječanstvom vlada orvelijanski režim nadzora te je potvrgnuto svakodnevnom nadgledanju. On je jedan od autora koji ukazuju na apokaliptični kraj i pozivaju na hitnu transformaciju demokratije, jer će ljudi, u suprotnom, živjeti u digitalnoj diktaturi.¹³⁵

A za uspostavljanje digitalne diktature nije dovoljan samo vertikalni nadzor, nadzor „odozgo“, potrebno je da oni nad kojima se želi uspostaviti nadzor ostanu uronjeni u ekraničku kulturu. Pasivni konzumenti koji odrastaju u vremenu poremećenih vrijednosti i nedostatka pravih uzora moraju nekako ispuniti slobodno vrijeme. Sveprisutni osjećaj dosade zatamljavaju u cybersvijetu, a nedostatak realnog života nadomještaju onim virtuelnim. Vrhovna vrijednost, posebno među mlađom generacijom, postaju vidljivost, prepoznatljivost u online svijetu, popularnost, pa barem i ona ničim istinski vrijednim zaslužena, kao npr. zbog humorističnog, infantilnog i imbecilnog videa koji je skupio milione pregleda i lajkova. Čak i površna analiza

---

¹³⁴ Ibid str. 18.

¹³⁵ Ibid., str. 48.

objavljenog sadržaja na TikToku potvrđuje poraznu činjenicu, naime, da je i ova platforma „rodno mjesto vještina i znanja nižih razina smisla i nižih nivoa znanja. Prije su poluge nasilju, prezentaciji nasilja i opetovanju nasilja, spirali nasilja i predominaciji jednog jezika kao vrhunca uma i komunikacijske mudrosti“.¹³⁶ Tiktokeri, kako se popularno zovu korisnici i kreatori video sadržaja na ovoj platformi, su zavezani jedino svojom virtuelnom slikom, imidžom, popularnošću, odnosno viralnošću njihovih objava/videoa, a neodvojivo od toga, dabome, i unovčenjem te popularnosti/zapraćenosti. Kako postati planetarno viralan, kako imati što veći broj pregleda postaje opsesija koja je uzdignuta na nivo vrijednosti čiji smisao se ne propituje. Postoje tačna uputstva kako video učiniti viralnim: odabir pravog hashtaga koji će izazvati pravi boom pregleda, odabir prave muzike (pa se preporučuje ona koja je trenutno „in“), osmišljavanje originalne i neobične ideje koja će stati u kratki video, obično dužine od 15 sekundi pa do jedne minute, zatim praćenje aktivnosti publike, kako bi se video uradak objavio u vrijeme kada je maksimalan broj korisnika na mreži.

Uzori u tom svijetu su oni koji su se proslavili kao najpopularniji kreatori, od kojih su mnogi svoju tiktokersku karijeru počeli jako mladi (npr., jedna od najpopularnijih i najbogatijih, američka pjevačica i influenserica, Loren Gray je sa 13 godina postala tiktokerica). Postoji mnoštvo uspješnih tiktokera koji reklamirajući poznate brendove zarađuju basnoslovne sume novca i zarade milione već u svojim ranim dvadesetim godinama. Međutim, nemali je broj primjera koji su sasvim suprotni ovom „blještavilu“ TikToka. Popularni izazovi od kojih su mnogi završili tragično – smrću, pokazatelj su mračne strane ove platforme. Izazov snimanja namjernog predoziranja lijekom za alergije koji izaziva halucinacije (pa bi to valjda trebalo biti smiješno) doveo je do smrti 15-godišnje djevojčice iz Oklahome. Sedamnaestogodišnji dječak iz Indije je odlučio snimiti opasni video za TikTok, tako što će ga drugovi vezati za stup i staviti mu plastičnu vreću na glavu. On se počeo gušiti, ali su prijatelji mislili da glumi i preminuo je. Jedna djevojka je objavljivala video uratke svojih lažnih otmica, sve dok jednom njen prijatelj koji joj je pomagao pri snimanju videa nije slučajno opalio pištolj uperen u nju od čega je istog

---

¹³⁶ Fejzić-Čengić, Fahira, *Kao ribe u vodi, ka filozofiji medija ili kako opstati s medijima*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2018., str. 59.

trenutka podlegla. Osim ovih primjera, postoji i izvjestan broj onih pojedinaca koji su odlučili samoubojstvo počiniti online, na TikToku, i otići u smrt dok drugi gledaju.¹³⁷

Zar ovakvi korisnici koji zanimljivost i kreativnost vide u tome da insceniraju svoje otmice ili snimaju rezanje vlastitog tijela nožem zarad popularnosti mogu uopšte imati nekakav kritički stav i razmišljati o tome da li ih neko kontroliše, latentno usmjerava i nadzire dok su u „benignom online svijetu“? Ovakvi konzumenti zauzeti trivijalnostima, zabavom, i to onom koja nikad nije bila manje dostojna čovjeka, mislećeg bića, upravo i trebaju onima koji svime upravljaju, moćnicima vlada i multinacionalnih korporacija.

6.2. Rezime

Internet i nove komunikacijske tehnologije često su hvaljene kao najmoćnije oružje demokratije, mnogi naučnici koji su se bavili komunikacijama su ih najavljivali kao značajan alat koji će omogućiti ravnopravno, istinski interaktivno, demokratsko komuniciranje u globalnim uvjetima i koji će više nego ijedan drugi medij konačno kanalisati i glas građana, korisnika, konzumenata. Dok su se, s jedne strane, mogućnosti novih medijskih tehnologija preuveličavale, dotle je na drugoj strani postojao (i rastao) strah od istih – tehnofobia. Iznad analizirani primjer zabrane i ograničavanja TikTok-a, kao posljedica paranoičnog straha od nadzora koji bi druga država mogla putem njega provoditi, razotkriva sav potencijal kojeg posjeduju medijske tehnologije (a koje naše živote u sve većoj mjeri premještaju iz stvarnog u virtuelno), ukoliko neka vlada, megakorporacija ili „elita probranih“ požele čovječanstvo ili jedan njegov dio staviti pod nadzor ili ukoliko poželi nadzirati stanovnike neke strane zemlje. Baš kako je to u knjizi „*Medijska i informacijska pismenost*“ lijepo kazano: „Jednako kao utopijska zamisao socijalizacije, internet, također, predstavlja i temeljnu strukturu distopije, totalne kontrole“.¹³⁸

Kao jedno od mogućih rješenja i način suprotstavljanja nadzoru, komunikološka nauka navodi medijsku i informacijsku pismenost koja je ključna u razumijevanju balansa „spram vlastite svijesti o svom digitalnom tragu, cyber higijeni i nadzoru i kontroli države (ili naddržavnih tijela)

---

¹³⁷ Grgić, Velimir; Kučić, Andrea, *TikTok Book*, Media Bar. Zagreb, 2021., str. 112-113.

¹³⁸ Vajzović E., Hilbert M., Turčilo L., Vučetić V., Silajdžić L., *Medijska i informacijska pismenost: Dizajn učenja za digitalno doba*, FPN, Sarajevo, 2021., str. 201.

u (zlo)upotrebi njihovih podataka, te adekvatnom regulatornom okviru spram visokotehnoloških kompanija, algoritmima i umjetnom inteligencijom“.¹³⁹ Dodali bismo i da, pored opreza i razvijanja svijesti i tehnološke pismenosti, svakako treba često, što češće živjeti u offline svijetu, odmaknuti se od mreže, ekrana, jer dok god smo uronjeni i ovisni o virtuelnom, mi smo podložni kontroli i nadzoru. Dakle, biti oprezan i ograničiti korištenje svih ekraničkih tehnologija, jer baš kako Kevin Porter kaže, u interesu je moći (tj. vladinih institucija i globalnih korporacija, op.a.) da računari budu što dublje integrirani u društvo, i to upravo zato što su oni savršeno sredstvo uspostavljanja discipline.¹⁴⁰ Dodali bismo da se ovo svakako ne odnosi samo na kompjutere, već na sve digitalne uređaje, smartphone, laptope, Iphone, Ipode, pa i na društvene platforme kao virtuelna mjesta koja okupljaju čak i milijarde korisnika. Svi ovi uređaju obavljaju posao nadzora i mišljenja smo da je njihova emancipatorska uloga (a primjera koje svakako ima) u odnosu na sve deficite i potencijalne ili već doživljene opasnosti, ipak minorna.

---

¹³⁹ Ibid. str. 129.

¹⁴⁰ Bell, David, *An Introduction to Cybercultures*, Routledge, London, 2001., str. 84.

Zaključak

Kroz prethodnih šest poglavlja ovog magistarskog rada nastojali smo prikazati jedan djelić novinarske prakse, odnosno medijske stvarnosti, kako u svijetu, tako i kod nas. Ispitivanje nekih najbitnijih segmenata javnog komuniciranja svakako nije jednostavan proces, s obzirom na to da nije obuhvaćena tek jedna tema, odnosno jedan segment medijskog utjecaja. Naprotiv, nastojali smo obuhvatiti neke od najvažnijih tema u novinarstvu, kao što su zaštita i promovisanje univerzalnih ljudskih vrijednosti, djelovanje u skladu s načelima etike i profesionalnih normi, (ne)ovisnost od političkih utjecaja, medijska manipulacija te konačno, vršenje nadzora posredstvom novih medijskih tehnologija, te tako pokazati kakvo je stanje u odnosu na ideale profesije.

Možemo reći da je rad potvrdio generalnu hipotezu iznijetu na početku, u teorijsko-metodološkom dijelu, a to je da **raznovrsna komunikološka dostignuća i spoznaje, kao naučna osnova novinarske profesije, ne nalaze adekvatnu primjenu u novinarstvu i javnom masmedijskom komuniciranju.**

Prije dokazivanja generalne hipoteze razmatranjem posebnih hipoteza, dali smo jedan kratki pregled razvoja komunikologije i njenih definicija, kako bi se imao jedan orijentacioni okvir te barem donekle ukazalo na (naučne) napore da se oblast javnog masmedijskog komuniciranja uredi, sistematizira i da se utvrdi jedan teorijski okvir koji će se baviti fenomenom javne komunikacije, ali i medijima, stalno ukazujući na sve prednosti ali i nedostatke i potencijalne opasnosti i zloupotrebe.

Drugi dio bavi se odnosom medija i novinara prema univerzalnim vrijednostima u širem smislu, odnosno, u užem smislu, pokušali smo pokazati koliko oni promovišu i štite pravo na jednakost svih ljudi u nekim kriznim situacijama kao što su migracije i ratovi. Utvrdili smo da američki i novinari zapadnoevropskih zemalja izvještavaju bez empatije prema drugim narodima kada smatraju da su napadnute njihove civilizacijske vrijednosti i tada su sposobni saosjećati samo sa njima (po kulturi, jeziku, boji kože) sličnima. Tako smo dokazali prvu posebnu hipotezu, da se komunikologija zasniva na univerzalnim načelima, a novinarstvo ih primjenjuje tek partikularno. Treće poglavlje tiče se medijske scene u BiH, odnosno, u jednom njenom entitetu, čija Vlada je odlučila da uvede klevetu u Krivični zakon, a za promjenu zakonskog okvira koristila je medije

kao svoje oruđe, između ostalih javni servis RTRS-a i ATV. Svakako da nije nepoznanica da su mediji često oruđe u rukama vlasti, međutim ono što ovaj primjer izdvaja od ostalih jeste činjenica da su mediji učestvovali u ograničavanju vlastitih sloboda, tako što su odustali od ideala profesionalne nezavisnosti i postali produžena ruka politike u sprovođenju njenih nauma. Time je odgovoreno na drugu posebnu hipotezu koja glasi: novinarstvo gubi profesionalne ideale i popušta pod pritiscima moći koji ga zloupotrebljavaju.

U sljedećem poglavlju dat je primjer pozitivnog djelovanja medija, kada djeluju u službi humanosti, pri čemu koriste sve blagodati tehničko-tehnološkog razvoja, dok je s druge strane ukazano i na raspamećujuću i manipulativnu ulogu koju mediji mogu obnašati, a kao primjer smo naveli „ponašanje“ medija tokom pandemije COVID19. Analizirajući ova dva primjera medijskog djelovanja dokazali smo treću posebnu hipotezu, a to je da se mediji sve više udaljavaju od svoje osnovne uloge posrednika između komunikatora i publike, a to udaljšavanje može zauzimati i pozitivan i negativan pravac.

Peto poglavlje bavi se obrazovanjem i etičkim kompetencijama novinara, ali je obuhvaćeno samo portalsko novinarstvo, s obzirom da su tu profesionalne i etičke kompetencije na najnižem nivou. Ovdje smo ukazali na pogubnost senzacionalističkog pristupa i neetičnog pisanja, koje je ipak, barem kad je u pitanju online novinarstvo, primarno rezultat podvrgavanja medija i novinara interesima profita, pa tek onda neobrazovanosti novinara. Posljednje poglavlje obuhvata negativne aspekte novih medijskih tehnologija, tačnije njihovu ulogu u nadzoru i kontroli. Analizirali smo jednu od posljednjih popularnih društvenih platformi, TikTok (u vlasništvu kineske kompanije ByteDance) te pokušali pokazati koliko je realan strah zapadnih vlada da platforma prosljedi podatke američkih korisnika kineskoj vladi, koja bi ih mogla zloupotrijebiti. Mogućnost pristupa podacima i rizik od njihove zloupotrebe pokazala je tačnom našu petu posebnu hipotezu, naime, da nove medijske tehnologije sve više postaju žarište kontrole, neslobode i straha.

Svi primjeri izneseni u radu pokazuju kako je stepen diskrepancoje između standarda komunikologije i načela novinarske profesije dosta velik. Neki od prijedloga za poboljšanje novinarske prakse bili bi sljedeći: podsticanje pluralizma u medijima, kroz praktičnu obuku podsjetiti novinare na njihovu društvenu odgovornost, na promicanje univerzalnih, a suzbijanje diskriminatornih vrijednosti, zatim jačanje finansijske neovisnosti javnih servisa, koji će se tek

tada moći osloboditi političkog utjecaja, regulacija portalskog novinarstva, povećati sankcije „izvana“ za objavljivanje senzacionalističkih vijesti, posebno kada su u pitanju tragični događaji, te medijskom pismenošću razvijati svijest o svim opasnostima i rizicima novih medijskih tehnologija.

LITERATURA

Knjige:

1. „*Abeceda novinarstva*“, priručnik, Konrad-Adenauer-Stiftung, 2019.
2. Alić, Sead, *Virus kao medij, (Mediji, pandemija, infodemija)*, Sveučilište Sjever i CFM, 2021.
3. Asad, Muhammed, *Put u Meku*, Sarajevo, El Kalem, 1997.
4. Bell, David, *An Introduction to Cybercultures*, Routledge, London, 2001.
5. Bodrijar, Žan, *Simulakrumi i simulacija*, Svetovi, Novi Sad, 1991.
6. Bogdanić, Aleksandar, *Nova medijska paradigma: od medijacije do medijalizacije društvenog komuniciranja*, objavljeno u: Naučni časopis POLITEIA, Banja Luka, juni, 2013.
7. B. Jill, Carroll, *Dijalog civilizacija*, Sarajevo, El Kalem, 2010.
8. Chomsky, Noam, *Mediji, propaganda i sistem*, Zagreb, 2002.
9. Čejko, Meri, *Superpovezani*, Clio, Beograd, 2019.
10. Čerepinko, Darijo, *Komunikologija, kratki pregled najvažnijih teorija, pojmova i principa*, Veleučilište u Varaždinu, Varaždin, 2011.
11. Dimitrova V., Daniela, *Global Journalism, Understanding World Media Systems*, Rowman & Littlefield, London, 2021.
12. Engdahl, F. William, *Uništite Kinu, Što Washington čini da obuzda kineski utjecaj u svijetu*, Profil Knjiga, Zagreb, 2014.
13. Fejzić-Čengić, Fahira, *Uvod u teoriju informacija*, Promocult, Sarajevo, 2007.
14. Fejzić-Čengić, Fahira, *Nelagode s medijima*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016.
15. Fejzić-Čengić, Fahira, *Kao ribe u vodi, ka filozofiji medija ili kako opstati s medijima*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2018.
16. Fejzić-Čengić, Fahira; Sofradžija, Halima, *Uvod u studije medija*, FPN, Sarajevo, 2022.
17. Fejzić-Čengić, Fahira, *Život je veći od svake obmane*, FPN, Sarajevo, 2022.
18. From, Erih, *Zdravo društvo*, Naprijed i Nolit, Zagreb, 1989.
19. Grgić, Velimir; Kučić, Andrea, *TikTok Book*, Media Bar, Zagreb, 2021.
20. Harari, Yuval Noah, *21st Lessons for the 21st Century*, Spiegel&Grau, New York, 2018.
21. Hartley, John, *Communication, Cultural and Media Studies: The Key Concepts*, Routledge, London i New York, 2002.

22. Horgan, John, *Kraj znanosti*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.
23. Kečo-Isaković, Emina,, *Izazovi mas-medija*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2006.
24. Kornj, Danijel, *Etika informisanja*, Clio, Beograd, 1999.
25. Kunczik, Michael; Zipfel, Astrid, *Uvod o znanost o medijima i komunikologiju*, Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb, 2006.
26. Lorimer, Rolend, *Masovne komunikacije*, Clio, Beograd, 1998.
27. Mommsen, Katharina, *Goethe i islam*, Dobra Knjiga, Sarajevo, 2008.
28. Nuhić, Muhamed, *Javna riječ i odgovornost*, Filozofski fakultet u Tuzli, Tuzla, 1999.
29. Peruško, Zrinjka, *Uvod u medije*, Naklada Jesenski i Turk / Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2011.
30. Radojković, Miroljub; Stojković, Branimir, *Informaciono komunikacioni sistemi*, Clio, 2004.
31. Sapunar, Marko, *Osnove znanosti o novinarstvu*, Vlastita naklada, Zagreb, 2004.
32. Slavković, Dušan, *Biti novinar*, Naučna knjiga, Beograd, 1988.
33. Šljivo-Grbo, Amila, *Mediji i demokratizacija društva*, FPN, Sarajevo, 2009.
34. Tucaković, Šemso, *Leksikon mas-medija*, Prosperitet, Sarajevo, 2004.
35. Turčilo, Lejla; Buljubašić, Belma, *Mediji i Shrinking space u Bosni i Hercegovini*, Fondacija Heinrich Boll, Sarajevo, 2017.
36. Turčilo, Lejla, *(P)ogledi o medijima i društvu (Članci, eseji, istraživanja)*, Vlastita naklada
37. Turčilo, Lejla, *Medijsko novo normalno*, FPN, Sarajevo, 2021.
38. Vajzović E., Hilbert M., Turčilo L., Vučetić V., Silajdžić L., *Medijska i informacijska pismenost: Dizajn učenja za digitalno doba*, FPN, Sarajevo, 2021.
39. Vreg, France, *Društveno komuniciranje*, Centar za informacije i publicitet, izdavačko novinsko i grafičko poduzeće, Zagreb, 1975.
40. Vreg, France, *Demokratsko komuniciranje*, NUBBiH, Sarajevo, 1991.

Zbornici radova:

1. Hrnjić Kuduzović, Zarfa, *Uloga elitnih izvora u izvještavanju o migrantskoj krizi u dnevnim novinama Oslobođenje, Jutarnji list i Politika u Mediji, novinarstvo i ljudska*

prava, objavljeno u Zbornik radova 7. regionalne znanstvene konferencije Vjerodostojnost medija; „Novinarstvo i ljudska prava“, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Zagrebu i Hanns-Seidel-Stiftung, Zagreb, 2017.

2. Veljanovski, Rade, *Ljudska prava i odgovornost novinara*, objavljeno u Zbornik radova 7. regionalne znanstvene konferencije Vjerodostojnost medija; „Novinarstvo i ljudska prava“, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Zagrebu i Hanns-Seidel-Stiftung, Zagreb, 2017.

Internet izvori:

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/mar/02/civilised-european-look-like-us-racist-coverage-ukraine>

<https://www.aljazeera.com/news/2022/2/27/western-media-coverage-ukraine-russia-invasion-criticism>

<https://istinomjer.ba/jos-uvijek-nema-zakona-kojim-bi-se-kriminalizovala-kleveta-u-republici-srpskoj/>

<https://www.bhrt.ba/preko-300-000-km-za-gra%C4%91ane-turske-i-sirije>

<https://balkans.aljazeera.net/blogs/2023/3/3/izvjestavati-o-zemljotresima-zvuk-smrti-i-tisina-zivota>

<https://bhrt.ba/reporteri-bhrt-a-po-povratku-iz-turske-neke-slike-pratit-%C4%87e-nas-%C4%8Ditav-%C5%BEivot>

<https://www.poynter.org/fact-checking/2020/hoaxes-about-the-coronavirus-are-now-trying-to-prove-human-extermination/>

<https://www.poynter.org/fact-checking/2020/coronavirus-fact-checkers-from-30-countries-are-fighting-3-waves-of-misinformation/>

<https://www.washingtontimes.com/news/2020/jan/26/coronavirus-link-to-china-biowarfare-program-possible/>

<https://raskrinkavanje.ba/analiza/koronavirus-nije-stigao-u-sarajevo>

<https://raskrinkavanje.ba/analiza/ne-roditeljima-koji-odbiju-obaveznu-vakcinaciju-djeca-nece-biti-oduzeta>

<https://www.klix.ba/vijesti/svijet/globalni-geopoliticki-haos-kako-su-se-u-sedam-dana-smjestila-cetiri-velika-sukoba/220808034>

<https://vzs.ba/kodeks-za-stampane-i-online-medije-bih/>

<https://www.klix.ba/vijesti/regija/ubica-u-beogradskoj-skoli-aktivno-trenirao-airsoft-taktiku-s-treninga-koristio-u-zlocinu/230504129>

<https://www.klix.ba/vijesti/regija/otac-djecaka-koji-je-pobio-ucenike-u-beogradskoj-skoli-u-stanu-drzao-arsenal-oruzja/230504105>

<https://www.klix.ba/vijesti/bih/mladic-iz-bihaca-najavio-masakr-skola-ciji-je-on-bivsi-ucenik-obavijestila-nadlezne/230504060>

<https://www.klix.ba/vijesti/regija/od-svih-masovnih-ubica-u-historiji-mladjim-od-14-godina-niko-nikad-nije-ubio-toliko-zrtava-kao-kecmanovic/230504022>

<https://www.bl-portal.com/region/tragedija-u-beogradu-nijedno-dijete-uzrasta-djecaka-nikad-nije-ubilo-vise-ljudi/>

<https://avaz.ba/vijesti/crna-hronika/827754/kosti-kecmanovicu-bilo-potrebno-120-sekundi-da-upuca-16-ljudi-ispalio-57-hitaca>

<https://www.businessofapps.com/data/tik-tok-statistics/>

<https://www.omnicoreagency.com/tiktok-statistics/>

<https://business-magazine.ba/2023/03/25/zasto-tiktok-zabranjen-drzavnike/>

<https://radiosarajevo.ba/magazin/zanimljivosti/europski-parlament-zabranio-koristenje-tiktoka/485802>

<https://www.klix.ba/vijesti/svijet/australija-se- pridruzila-listi-drzava-koje-su-zabranile-tiktok-na-drzavnim-uredjajima/230404004>

<https://balkans.aljazeera.net/news/technology/2023/3/16/reuters-sad-zahtijeva-promjenu-kineskog-vlasnistva-tiktoka-pod-prijetnjom-zabrane>

<https://radiosarajevo.ba/vijesti/regija/majka-djecaka-ubice-iz-beograda-povukla-zapanjujuci-potez-ovo-moze-znaciti-samo-jedno/500821>

<https://radiosarajevo.ba/vijesti/regija/podrobnosti/podrobnosti-porodica-djecaka-iz-beograda-uzurbano-trazi-notara-ovo-je-njihov-plan-imaju-cetiri-opcije/501553>

<https://radiosarajevo.ba/vijesti/regija/majka-koste-k-pokusala-otici-iz-srbije-evo-gdje-se-nalazi-sada/501922>

<https://radiosarajevo.ba/vijesti/regija/poznati-novi-detalji-o-djecaku-koji-je-pocinio-masakr-u-beogradu-uporno-trazi-jednu-osobu/502420>

<https://radiosarajevo.ba/vijesti/regija/djecaka-koji-je-pocinio-masakr-u-beogradu-policija-cuva-24-sata-ovo-su-tri-glavna-razloga/502555>

<https://radiosarajevo.ba/vijesti/regija/podrobnosti/podrobnosti-porodici-djecaka-iz-beograda-propao-plan-htjeli-napustiti-zemlju-ali-su-im-se-sve-pokvarilo/502719>

<https://radiosarajevo.ba/vijesti/regija/poznati-uslovi-u-kojima-boravi-djecak-koji-je-pocinio-masakr-u-beogradu-evo-ko-ga-smije-posjecivati/503099>

<https://radiosarajevo.ba/vijesti/regija/advokat-iznio-sokantan-detalj-o-djecaku-koji-je-pocinio-masakr-u-beogradu-u-kojem-slucaju-ide-kuci/504380>

<https://radiosarajevo.ba/vijesti/regija/djecak-iz-beograda-opisao-kako-je-dobio-zelju-da-ubija-evo-na-koji-nacin-je-dosao-do-ocevog-oruzja/505268>

https://radiosarajevo.ba/vijesti/regija/djecak-koji-je-izvrsio-masakr-u-beogradu-svjedoci-protiv-svog-oca-na-ovih-pet-pitanja-ce-odgovarati/505140?utm_source=Clanak&utm_medium=Embed_Custom